

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ**

Кафедра психологічної та педагогічної антропології

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до семінарських занять та завдання для самостійної роботи
з курсу «ДИТЯЧА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ»
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
денної та заочної форми навчання**

Харків – 2024

УДК 159.9

ББК 88.8

М 54

Укладач: Довженко О.О.

Рецензенти:

Яланська С.П. – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка;

Ходикіна Ю.Ю. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психологічної та педагогічної антропології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Методичні рекомендації до семінарських занять та завдання для самостійної роботи з дисципліни «Дитяча та педагогічна психологія» [Електронне видання] : для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищ. освіти денної та заочної форм навчання / [уклад. : Довженко О.О. Харків. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Харків : [б. в.], 2024. – 82 с.

Рекомендовано редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
протокол № 3 від 20.03.24

Методичні рекомендації складені відповідно до навчальної дисципліни «Дитяча та педагогічна психологія» і містять тематику практичних занять, завдання для розв'язування в аудиторії та онлайн, завдання для самостійної роботи, питання для підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти і список рекомендованої літератури.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
© Довженко О.О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
II. ІНСТРУКТИВНО - МЕТОДИЧНИЙ МАТЕРІАЛ.....	10
III. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1	12
Загальні питання дитячої психології.	
Тема 1.1. Предмет і основні поняття дитячої психології.....	12
Тема 1.2. Методи дитячої психології.....	17
Тема 1.3. Фактори та закономірності психічного розвитку.....	22
IV. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	27
Психологія дошкільного дитинства	
Тема 2.1. Психологія немовлячого періоду.....	27
Тема 2.2. Ранній вік	30
Тема 2.3. Дошкільний вік.....	34
V. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3	38
Молодший шкільний вік	
Тема 3.1. Розвиток молодшого школяра.....	38
Тема 3.2. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання.....	42
Тема 3.3. Вступ дитини до школи.....	46
Тема 3.4. Загальні психологічні особливості молодшого школяра.....	49
Тема 3.5. Формування в учнів молодших класів уміння вчитися.....	51
Тема 3.6. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів.	55
VI. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4	58
Педагогічна психологія	
Тема 4.1. Психологія навчання.....	58
Тема 4.2. Психологія виховання.....	63
Тема 4.3. Психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя.....	68
VII. КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ.....	73
VIII. ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	75
IX. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ.....	76
X. ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Дитяча психологія – важливий розділ вікової психології, який розкриває закони, закономірності і механізми особистісного, інтелектуального, соціального та емоційно-вольового розвитку дитини. Її вивчення є важливим етапом оволодіння здобувачами, майбутніми вихователями – психологічними знаннями та професійними вміннями для ефективної організації виховання та навчання дітей. Як наголошують науковці, ставлення до дитини як до особистості, знання закономірностей її психічного життя, вікових новоутворень, кризових періодів розвитку – ключові передумови довірливих стосунків з нею, компетентного виховного процесу.

Вивчення навчальної дисципліни «Дитяча психологія» спрямоване на ознайомлення здобувачів вищої освіти із самоцінністю та значущістю кожного вікового періоду психічного розвитку дитини. У цьому контексті основні розділи розкривають як теоретичні основи дитячої психології, так і вміння використовувати основні методологічні підходи до вивчення дитини конкретного вікового періоду, спираючись на основні лінії її психічного розвитку.

Важливим завданням вихователя дошкільної освіти є осмислення явищ поведінки дитини, пояснення їх з погляду наукових знань. Цьому сприяє формування у здобувачів вміння визначати в явищах поведінки дитини загальні категорії (якість, кількість, причина, наслідок, ціль, засіб, функції) та логічні структури (класифікація, включення, виключення). Формування цього вміння спирається на засвоєння здобувачем вищої освіти ознак цілого класу психологічних явищ, які він потім перенесе на будь-яке нове явище з поведінки дитини за умови його приналежності до цього класу.

Мета засвоєння «Дитячої психології» реалізується розв'язанням таких завдань:

1. Ознайомити здобувачів вищої освіти з основними законами та механізмами психічного розвитку в онтогенезі, основними лініями змін та динаміки психічного розвитку дитини від народження до вступу до школи.
2. Сформувати вміння встановлювати та аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між чинниками, умовами і змістом психічного розвитку дитини.
3. Озброїти методами діагностики та контролю за перебігом, змістом та умовами психічного розвитку дитини.
4. Сприяти розвиткові професійно-значущих властивостей особистості майбутнього вихователя, творчого ставлення до професійної діяльності.

Результатом вивчення «Дитячої психології» повинні стати уміння накопичувати знання, використовуючи різноманітну джерельну базу та психодіагностичні методики відповідно до змісту вікових змін на кожному етапі дитинства, а також уміння використовувати набуті знання при розв'язанні навчально-професійних, індивідуальних завдань.

Педагогічна психологія - основною метою вивчення дисципліни є підготовка майбутніх вихователів в межах здійснення професійних умінь учасників педагогічного процесу.

Основними завданнями курсу є:

1. Оволодіння здобувачами вищої освіти основними поняттями та методами педагогічної психології.
2. Ознайомлення з психологією суб'єктів педагогічної взаємодії.
3. Розуміння психологічної сутності педагогічних процесів, явищ та феноменів.
4. Набуття майбутніми вихователями професійних компетентностей у сфері вирішення основних завдань педагогічного процесу.

Важливим моментом у вивченні педагогічної психології є усвідомлення необхідності врахування психологічних знань у практиці роботи вихователя. Отримані при вивченні навчальної дисципліни знання допоможуть адекватно оцінювати перспективи розвитку дітей, обирати засоби та способи впливу, будувати взаємини з ними, організовувати, враховуючи психологічні чинники й детермінанти навчання і виховання.

У методичних рекомендаціях запропоновано основні напрями розгляду кожної теми та ті необхідні структурні елементи, які допоможуть підготуватися до практичних занять з «Дитячої та педагогічної психології».

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньої програми формуються програмні компетентності:

Загальні компетентності:

КЗ 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

КЗ 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ 8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

КС 1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

КС 17. Здатність нести відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах праці.

КС 18. Здатність знаходити, опрацьовувати потрібну освітню інформацію та застосовувати її в роботі з дітьми, батьками.

КС 19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

КС 20. Здатність до самоосвіти, саморозвитку, до безперервності в освіті для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, перетворення набуття освіти в процес, який триває впродовж усього життя людини.

У результаті опанування змісту навчальної дисципліни здобувачі мають досягнути таких програмних результатів навчання:

ПР 12 Будувати цілісний освітній процес з урахуванням основних закономірностей його перебігу. Оцінювати власну діяльність як суб'єкта педагогічної праці.

ПР 16. Проектувати педагогічні заходи із залученням фахівців суміжних галузей, батьків, громадських діячів та ін. для реалізації завдань всебічного розвитку дітей.

I. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Мета : розкрити основні закономірності психічного розвитку, показати основні надбання дитини від народження до вступу в школу.

Завдання курсу:

- 1) розкрити взаємозв'язок формування конкретних структурних компонентів особистості з навчанням, вихованням та активністю дитини різного віку;
 - 2) з'ясування логіки, закономірностей становлення психічних процесів, якостей та властивостей особистості дошкільника;
 - 3) формування у здобувачів вищої освіти прикладних умінь застосовувати знання з різних розділів дитячої психології в практиці педагогічної діяльності та в житті в цілому;
 - 4) сприяти професійному становленню вихователя дошкільного навчального закладу, активізувати особистий та творчий потенціал майбутнього фахівця;
- Вивчаючи курс «Дитяча психологія», здобувач вищої освіти повинен

знати:

- предмет, завдання і методи дитячої психології;
- загальну характеристику психічного розвитку дитини від народження до шести-семи років;
- основні напрями розвитку сучасної дитячої психології;
- шляхи розвитку діяльності дошкільника;
- особливості розвитку пізнавальних процесів у дошкільника;
- закономірності розвитку особистості дошкільника.

На основі вивчення курсу «Дитячої психології» здобувач вищої освіти повинен

вміти:

- самостійно аналізувати психологічну літературу;
- планувати, організовувати та проводити дослідження психічних процесів та психологічних властивостей особистості, здійснювати педагогічну взаємодію з урахуванням соціальної ситуації розвитку окремих дітей та мікроклімату групи, забезпечувати м'які корегуючі (психотерапевтичні) впливи щодо окремих напрямів розвитку особистості;

- використовувати методи кількісної та якісної обробки результатів психологічного дослідження;
- розрізняти індивідуальні особливості психічних процесів;
- визначати особливості міжособистісної взаємодії в групі дітей дошкільного віку та характер стосунків між її членами.

Мета та завдання «Педагогічної психології»

Мета курсу – формування психологічної компетентності та особистісної готовності здобувачів вищої освіти до майбутньої професійної діяльності.

Завдання:

- Проаналізувати особливості зв'язку навчання, виховання й розвитку особистості.
- Охарактеризувати типи змін особистості у ситуації навчання.
- Охарактеризувати проблеми формування спрямованості особистості.
- Проаналізувати зв'язок індивідуально-психологічних властивостей особистості з успішністю її навчання.
- Охарактеризувати головні концепції мотивації до навчання.
- Визначити типи мотивування особи до навчання.
- Проаналізувати ефективність концепцій навчання.
- Встановити типи компетентностей, що актуалізуються за різних концепцій навчання.
- Проаналізувати соціально-психологічні властивості особливості.
- Охарактеризувати особливості впливу взаємин учасників малої групи на рівень ефективності їх навчання.
- Охарактеризувати типи та головні завдання педагогічного спілкування.

В результаті вивчення даного курсу здобувач вищої освіти повинен

знати:

- основні концепції змін особистості;
- структурні компоненти особистості;
- головні концепції навчання, навчальні компетенції, типи навчальних завдань;
- методи виховання, теорії мотивації навчання;
- компоненти психологічного клімату навчальної групи;
- структуру психолого-педагогічної характеристики суб'єкта навчання та навчальної групи.

вміти:

- визначати психологічні особливості суб'єктів навчання й характеризувати перспективи їх змін у процесі й результаті навчання;

- складати психолого-педагогічну характеристику на суб'єкта навчання й навчальну групу та надавати рекомендації щодо особливостей навчання, виховання та розвитку.

Вивчення бакалаврами навчальної дисципліни «Дитяча та педагогічна психологія» завершується складанням іспиту.

II. ІНСТРУКТИВНО - МЕТОДИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Навчальні заняття проводяться в аудиторіях (дистанційно) Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди у формі лекцій, семінарів, індивідуальних занять та консультацій.

Лекційний курс передбачає надання здобувачам вищої освіти знань з найбільш складних та дискусійних проблем даного курсу. При цьому основні питання лекційного курсу сформовано таким чином, щоб їхній зміст логічно доповнювався, поглиблювався та розширявся змістом питань семінарських занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Основними методами лекційних занять є академічне викладання навчального матеріалу із залученням сучасних комунікативних та інтерактивних технологій активного викладання, встановлення прямих і опосередкованих зв'язків даної дисципліни з іншими та залучення одержаних теоретичних знань для аналізу фактів і явищ, які повинен уміти аналізувати та інтерпретувати сучасні фахівці.

Організація **семінарських занять** здійснюється у формах: усна доповідь здобувачів вищої освіти, реферативні повідомлення, розв'язання конкретних практичних ситуацій, дискусії, науково-дослідницькі повідомлення, складання дайджестів за обраними темами, обговорення виконання письмових домашніх завдань тощо.

Індивідуальні навчальні заняття з дисципліни "Дитяча та педагогічна психологія" слід проводити з окремими здобувачами вищої освіти з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей (за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти). Такі заняття можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з однієї або кількох навчальних дисциплін, а в окремих випадках – повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього або кваліфікаційного рівня.

Консультація – форма навчального заняття, за якої здобувач вищої освіти отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (індивідуальна – із виконанням індивідуальних завдань або для групи здобувачів вищої освіти – з теоретичних або практичних питань навчальної дисципліни). Використання **модульно-рейтингової** системи вивчення курсу надає можливість реального поєднання процесу викладання та самостійної роботи здобувачів вищої освіти і керування якістю засвоєння навчального матеріалу.

Самостійна робота здобувачів вищої освіти є складовою навчального процесу, який формує вміння навчатися, сприяє активізації засвоєння здобувачами вищої освіти знань та їх реалізації. Самостійна підготовка до практичних занять передбачає ознайомлення з основними положеннями

опорного конспекту лекцій з дисципліни і рекомендованою до теми літературою. Самостійна робота здобувачів вищої освіти передбачає також написання рефератів і виконання презентацій, які потім заслуховуються і обговорюються в аудиторії (або в конференції). Самостійною роботою також є підготовка доповідей на наукові конференції, а також участь в гуртках університету.

Методи контролю.

Для визначення успішності навчання використовуються контрольні заходи. Контрольні заходи включають поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних (семінарських) занять і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувача вищої освіти до виконання конкретного завдання.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання після закінчення вивчення дисципліни (семестровий контроль) або відокремлених за робочим навчальним планом розділів.

Під час вивчення даної дисципліни використовуються такі форми поточного та проміжного контролю:

- модульний контроль;
- індивідуальні навчально-дослідницькі завдання;
- тестування;
- групові дискусії та бесіди.

Під час вивчення даної дисципліни використовується така форма семестрового контролю як іспит.

III ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Загальні питання дитячої психології.

Тема 1.1. Предмет і основні поняття дитячої психології.

Основні питання:

- *Предмет і структура дитячої психології.*
- *Історія становлення дитячої психології.*
- *Основні теорії психічного розвитку дитини.*
- *Роль дитячої психології у діяльності вихователя дошкільного навчального закладу.*

Дитяча психологія є окремою частиною вікової психології, що вирізняється самостійним предметом досліджень. Цей предмет задається тим відтинком індивідуального життєвого шляху особистості, який прийнято називати дитинством.

До сфери дійсності, що становить предмет дитячої психології, належить певне коло явищ. Зокрема, наступні.

1. Психічний розвиток дитини на різних етапах її індивідуального життя. Лінії психічного розвитку — це, по-перше, виникнення і вдосконалення психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), по-друге, становлення особистості (характеру, спрямованості, мотивації), по-третє, розвиток різних видів діяльності особистості.

2. Важливою проблемою дитячої психології є періодизація психічного та особистісного розвитку людського індивіда. Розглядаються динамічні (характеристики процесу змін) та змістові (новоутворення особистості, аналіз психіки на кожному віковому етапі) закономірності психічного та особистісного розвитку дитини.

3. Психічний розвиток в усіх його основних лініях нерозривно пов'язаний із націленими розвивальними впливами на підростаючу особистість з боку оточуючих людей — насамперед, батьків, педагогів. У такому разі розвиток прийнято називати формуванням психічних якостей підростаючої особистості, що також входить до явищ, що їх вивчає дитяча психологія.

4. Враховуючи те, що розвиток психіки і особистості дитини тісно пов'язаний із біологічними та соціальними умовами, дитяча психологія досліджує співвідношення у цьому процесі природних (спадковості, дозрівання організму) й суспільних факторів на різних етапах онтогенезу, а також в історичному контексті.

Таким чином, **предмет** дитячої психології — вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини.

До предмету дитячої психології входить вивчення умов і рушійних сил розвитку психіки людського індивіду, динамічних та змістових закономірностей періодизації психічного розвитку, розкриття індивідуально-типологічних варіантів психічного розвитку людини на етапі дитинства.

У загальній **структурі** дитячої психології виділяють психологію новонародженого, психологію дитини раннього віку, дитини-дошкільника, молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності.

Завдання дитячої психології.

1.Опис фактів психічного життя дитини.

2.Розкриття закономірностей психічного розвитку, пояснення фактів психічної активності дитини.

3.Встановлення показників розвитку на кожному віковому етапі.

4.Допомога практиці у керівництві психічним розвитком через знання закономірностей і механізмів цього процесу.

Важливим завданням дитячої психології є відображення унікальності кожного вікового етапу від народження до вступу дитини до школи, з'ясування тенденцій, закономірностей психічного розвитку дитини.

Історія становлення дитячої психології тісно пов'язана з розвитком педагогічної думки та виникненням освітніх закладів різних типів. Значний внесок у теоретичну розробку актуальних питань динаміки психічного розвитку, теорії дитинства зробили представники різних наукових шкіл та напрямів психології.

У давньому світі загальнопсихологічні знання розвивалися в лоні філософії. Геракліта (прибл. 544-483 до н. є.) про нерозривний зв'язок індивідуальної душі з космосом, про процесуальність (плинність, змінність) психічних станів, різні перехідні рівні душевного життя (основи генетичного підходу), підпорядкованість усіх психічних явищ непорушним законам матеріального світу.

Засновником дитячої психології вважають англійського ембріолога і психолога **Віктора Прейсера** (1822-1899). Якщо до нього досліджували окремі проблеми і давали фрагментарні ескізи розвитку психіки дитини, то В. Прейсер намагався цілісно проаналізувати проблему на основі систематичного її дослідження. Його книга «Душа дитини» (1882) репрезентувала опис

психічного та біологічного розвитку дитини від народження до трьох років.

На думку В. Прейєра, у сфері психічного розвитку виявляється біологічна спадковість, яка є основою індивідуальних відмінностей. Він прагнув не тільки розкрити зміст дитячої душі, описати розвиток пізнавальних процесів, мовлення, емоцій дитини, а й навчити дорослих розуміти дітей, використовуючи об'єктивні методи. З цією метою в додатку до своєї книги умістив зразок щоденника, покликаною забезпечити вивчення особливостей розвитку дітей різного віку.

Усе розмаїття зарубіжних досліджень з дитячої психології проводиться у межах кількох теоретичних напрямів, а саме – біогенетичного, соціологічного, теорії конвергенції, діалектичного та персонологічного підходів

Роль дитячої психології у діяльності вихователя дошкільного навчального закладу.

Дитяча психологія є однією з основних галузей психологічної науки в підготовці вихователів дошкільних закладів. Знання її (закономірностей психічного розвитку, розумових, вольових і емоційних якостей, здібностей та інтересів дошкільника) має важливе значення для навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Не володіючи знаннями з дитячої психології, вихователь не зможе встановити контакт із дітьми, керувати їх розвитком, уникнути помилок у своїй роботі. Психологія допомагає мудрому вихователю знайти підхід не тільки до комунікабельних, а й до малоактивних, проблемних дітей, розпізнати багато фактів дитячої поведінки, причини стійких помилок дітей, особливості їхньої поведінки у колективі, взаємини з однолітками і дорослими тощо. Завдяки їй вихователь зможе "проекувати" розвиток особистості вихованців, допомогти їм уникнути помилок і невдач, зрозуміти закономірності результатів у своїй діяльності, цілеспрямовано шукати, знаходити раціональні способи досягнення педагогічної мети.

Знання дитячої психології допомагає вихователю побачити і подолати причини, які породжують у деяких дітей труднощі при засвоєнні нового матеріалу, негативну поведінку тощо. Вивчення психічних особливостей дітей дає змогу побачити, що в одних недостатньо розвинені інтереси, пізнавальна активність, вони байдужі до навчання, другі - надто неорганізовані, не вміють зосередитися, а ще інші - не вміють думати, аналізувати, погано розуміють пояснення вихователя. З урахуванням цього вихователь знаходить індивідуальний підхід до кожної дитини, прагнучи в одних дітей пробудити інтерес до занять, в інших - організувати увагу чи

допомогтися правильного розуміння засвоюваного матеріалу, забезпечивши успішний розвиток усіх дітей групи.

Вихователь зосереджується не тільки на недоліках, а й на позитивних психічних якостях дітей: творчій ініціативі, здібностях (до музики, малювання тощо) з метою їхнього подальшого розвитку.

Вивчення психології має велике значення для роботи вихователя над собою, передусім для подолання власних недоліків, розвитку здібностей, формування професійних якостей особистості, необхідних для роботи з дітьми, без чого йому не бути уважним спостерігачем, готовим не тільки зрозуміти дитину, але й підтримати, розвинути всі її найкращі якості.

Отже, для успішного виховання і навчання дітей вихователям дошкільних закладів необхідно знати закономірності їхнього психологічного розвитку, тобто знати дитячу психологію.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Що вивчає дитяча психологія?
2. Що становить предмет вивчення дитячої психології? Чим предмет дитячої психології відрізняється від предмету загальної психології?
3. Історичний аналіз поняття "дитинство".
4. Причини виникнення дитячої психології як науки.
5. Як змінюється предмет дитячої психології на сучасному етапі?
6. Що таке наукова проблема? Які основні проблеми розв'язує психологія дитяча? Навести приклади.
7. Сформулюйте основні завдання дитячої психології на сучасному етапі.
8. Пояснити, в чому полягає зв'язок дитячої психології з іншими науками.
9. Пояснити твердження К. Ушинського: "Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях".
10. Для чого вихователю необхідно знати дитячу психологію?

Практична робота

1. Підібрати приклади застосування наукових психологічних понять у практиці виховання і навчання дитини.
2. Написання есе «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії». *Методичні зауваження.* Перед написанням есе «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії» проводиться попередня бесіда, під час якої здобувачі вищої освіти висловлюють свої думки з приводу зазначеної теми. Під час обговорення творів формується різнобічне уявлення здобувачів вищої освіти про функції дитячої психології у професії вихователя, представників інших професій, які стосуються роботи з дітьми.

3. З'ясуйте, в чому виявляється нерівномірність (гетерохронність) психічного розвитку дитини і які її причини.

4. Назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

5. *Визначте, хто є автором цієї концепції і яку назву вона отримала.* Згідно цієї концепції, розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні. Вважаючи помилковим погляд про те, що зріла особа представлена вже в матеріальній структурі людського організму в зародковому стані, а в колективі вона знаходить свою реалізацію, автор стверджує, що вищі психічні функції (мовлення, теоретичне мислення, довільна увага, словесно-логічна пам'ять, уява, воля) ніяк не представлені в матеріальній структурі організму, а є природним результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур: "процес культурного розвитку треба розуміти як зміну основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин".

6. Назвіть автора теорії:

А) Родоначалник однієї з наукових шкіл психології, який зосередив свої зусилля на розробці методології психологічної науки, зокрема важливого для вікової та педагогічної психології принципу єдності свідомості й діяльності. Діяльність зумовлює формування психіки, яка, у свою чергу, є умовою виконання діяльності.

Б) Дослідження розвитку психіки як в онтогенезі (розробка теорії провідної діяльності, дослідження процесу формування психіки в провідній діяльності), так і у філогенезі (фундаментальна праця „Проблеми розвитку психіки“).

7. Вставте пропущені слова:

а) —Зона найближчого розвитку — поняття, яке пояснює зв'язок ... і психічного розвитку дитини та їх залежності від провідної ролі... (Л.С.Виготський).

б) —Керуючись діяльнісним підходом до формування людини як особистості, ми вивчаємо процес засвоєння дитиною нових ... позицій, присвоєння людської суті як результату руху, розвитку... (Д.І.Фельдштейн).

в) —Педагогіка має орієнтуватися не на ... а на ... день дитячого розвитку (Л.С.Виготський).

г) В онтогенезі психіки людини має місце єдність ... і ... умов, у якій провідна роль належить ... (Г.С.Костюк).

8. Підготуйте коротку доповідь на одну із запропонованих тем:

- «Особливості кризового періоду».
- «Проблема сенситивних періодів психічного розвитку в сучасній дитячій психології».
- «Роль спадковості, середовища, виховання в розвитку дитини».
- «Проблема навчання і розвитку в сучасних психологічних дослідженнях».

10. Розробіть пам'ятку про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень) для вихователів та батьків.

11. У психічному розвитку існують сприятливі періоди для становлення психіки дитини. Як називаються ці періоди? Яка їх роль у психічному розвитку дитини?

12. Соціальне середовище формує особистість дитини. Поясніть роль дорослого як посередника між дитиною і навколишнім предметним світом.

Тема 1.2. Методи дитячої психології.

Основні питання

- *Класифікація методів дитячої психології;*
- *Методологічні основи психологічного дослідження та їхня реалізація у дитячій психології.*
- *Методи організації дослідження у дитячій психології.*
- *Діагностика психічного розвитку і поведінки дитини.*
- *Особливості вивчення психіки дитини педагогом.*

Вивчення проблем власне дослідження особливостей вікових змін пов'язане з питаннями методології і методів. Методологічні принципи психологічного дослідження у дитячій психології розглядаються у зв'язку з тими чинниками, які визначають психічний розвиток і є основою для вивчення психіки дитини.

Принцип *детермінізму* – будь-яке явище необхідно розглядати у зв'язку
а) з навчанням і вихованням;

б) з рівнем розвитку дитини на кожному віковому етапі;

в) з урахуванням впливу попередніх етапів психічного розвитку на наступні.

Принцип *єдності* свідомості і діяльності:

а) вивчення провідної діяльності та її впливу на психічний розвиток (наприклад, у дошкільників у грі довільне регулювання вище, ніж поза нею);

б) для адекватної оцінки рівня психічного розвитку необхідно аналізувати поведінку дитини у межах трьох видів діяльності: провідної, діяльності, яка зароджується у межах провідної, та діяльності, яка збереглася разом з провідною.

Принцип *об'єктивності*, що полягає у

а) врахуванні соціально-економічних, історичних, етнопсихологічних відмінностей при порівнянні дітей за рівнем психічного розвитку;

б) максимально можливій еквівалентності експериментальної і контрольної груп при дослідженні.

Принцип *розвитку* визначає необхідність побудови дослідження з урахуванням тих змін у психіці дитини, становлення яких відбувається у конкретний віковий період.

Принцип *цілісного вивчення психіки*, який полягає у тому, що кожна із сторін розвитку впливає на розвиток інших.

Методологічні принципи є основним критерієм підбору методів.

Класифікація методів:

I. За організацією дослідження: лонгітюдний; метод поперечного зрізу (порівняльний); комплексний.

II. За метою і завданнями: описати факти (спостереження, аналіз результатів діяльності, бесіда); пояснити (експеримент); виміряти (тести (завдання)); перетворити (формувальний експеримент).

III. За способами обробки даних: кількісної обробки даних (статистичні процедури); якісної обробки даних (групування).

IV. За способами інтерпретації: структурний (взаємозв'язок функції з іншими); генетичний (походження функції).

Традиційно методи дослідження в дитячій психології поділяють на *основні і допоміжні*.

Основні методи дослідження – спостереження та експеримент – забезпечують достовірну інформацію про специфіку дитячого розвитку.

Допоміжні методи дослідження – бесіда, аналіз продуктів діяльності, тестування, соціометричний метод – дають інформацію ілюстративного плану для побудови гіпотез та припущень.

Психологічне спостереження передбачає цілеспрямоване сприйняття і фіксацію психологічних фактів; до проведення психологічного спостереження складають його план, визначають мету, гіпотезу, схему проведення, критерії відбору фактів; що менша дитина, то важливішу роль у її дослідженні посідає метод спостереження; об'єктивність результатів спостереження визначається його систематичністю та неупередженою позицією дослідника; проведення психологічних спостережень за поведінкою дитини вимагає спеціальної підготовки дослідника.

Експеримент передбачає спеціально створені умови для вивчення психіки дитини; важливими вимогами до експерименту є його об'єктивність і повторюваність, що вимагає чіткого дотримання дослідником всіх інструкцій його методики; розробка експерименту передбачає визначення його мети, необхідного обладнання, послідовності етапів проведення, критеріїв для оцінки й інтерпретації результатів; у роботі з дітьми найбільш прийнятний природний експеримент, що використовується у формі занять, гри, бесід, екскурсій тощо; при проведенні експерименту слід орієнтуватися на вікові особливості дітей.

Методи, які використовувалися у психології в дослідженні вікового розвитку набувають специфічних рис. Так, наприклад, використовуючи метод експерименту у дошкільному віці, необхідно враховувати, щоб діяльність, яку ми пропонуємо дитині, була привабливою, процедура короткочасною і обов'язково завершуватися удачею.

Щодо методу бесіди, то вона повинна мати доброзичливий характер. Підходити до основних питань необхідно поступово.

Загальні вимоги до дослідження психіки дитини:

- кожне дослідження вимагає планування (визначається теоретична та практична або соціальна необхідність дослідження, передбачається різноманітність чинників, а саме причин, рушійних сил психічного прояву, що вивчається, суттєві обставини, що на нього впливають; склад та кількість досліджуваних; необхідна кількість вимірювання; процедури математичної обробки даних);
- вибір групи (наприклад, визначається експериментальна та контрольна групи, якщо проводиться формувальний або моделювальний експеримент);
- створення умов для проведення дослідження;
- розробка схеми ведення протоколу дослідження (форма запису даних, їхній обсяг та послідовність);

- встановлення довірливих відносин з дитиною (на успіхи (невдачі) реагувати стримано, хвалити тільки за старанність), не можна займати позицію перевіряючого;
- темп дослідження повинен відповідати індивідуальним особливостям дитини. Важливо, щоб у дослідженні брали участь експериментатор і протоколіст

Практична робота

1. Коли всі діти в групі були зайняті ігровою діяльністю, вихователька покликала до себе Михайлика (4 роки 6 місяців) і почала ставити запитання запланованої з ним бесіди. *Чи відповідатиме Михайлик? Якщо відповідатиме, то чи можна вважати його відповіді достовірними?*

2. Багато дослідників зазначає, що під час спостереження людина бачить те, що вже знає, а невідоме проходить повз її увагу. Чи правомірне таке судження? Що потрібно зробити, щоб спостереження було ефективним?

3. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи „не хочу, не хочу. *Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Про яку вимогу до методу психологічного дослідження дитини повинен пам'ятати вихователь при цьому?*

4. Яким методом вихователь вивчає психіку Наталки В. (5 р. 9 міс.)? *Обґрунтуйте свою відповідь.*

Вихователь розкладає перед дитиною 10 картинок і звертається до дівчинки: Наталко, запам'ятай якомога більше картинок. Наталка (дивиться на картинки): Так, про себе, значить, повторюватиму, якщо так (ворушить губами). Втомилася. Спочатку відпочину. Так, називати зараз буду, а потім інші (відвертається).

Вихователь: Запам'ятай якомога більше картинок. Наталка дивиться на картинки.

Вихователь через 20 секунд прибирає картинки, звертається до дівчинки: Назви, будь ласка, картинки, які ти запам'ятала. Наталка (дивиться на дорослого): Лійка, квітка, що там ще було? Їжачок, лампа, так. Ну, що там ще було? Ніяк не можу пригадати. Лампа була, ну, лампа, ну, лопата, а ось інше що?

Вихователь: Більше не пам'ятаєш? Наталка: Зараз подумаю. Автобус. Тепер уже пам'ятаю.

5. Яким методом вихователь вивчає психіку Катрусі З. (4 р. 6 міс.)? *Обґрунтуйте свою відповідь.*

Вихователь: Катрусю, ти вдома мамі допомагаєш, трудишся вдома? Катя: Так, допомагаю.

Вихователь: А що ти робиш? Катруся: Я мию посуд, прибираю в своєму ляльковому куточку, іграшки збираю. Після гри роблю будиночок, він у мене стоїть посередині.

Вихователь: Навіщо ти трудишся, миєш посуд, прибираєш? Катруся: Я мамі допомагаю.

Вихователь: Якщо до тебе в гості прийде маленький хлопчик або дівчинка, які нічого не вміють робити, якій роботі ти їх навчиш?

Катруся: Я їх навчу мити посуд, прибирати і ще чому-небудь навчу.

Вихователь: А як би ти стала вчити дівчинку мити посуд?

Катруся: Я б узяла брудну тарілку, ганчірку і намила її, і стала мити. А дівчинці сказала «Дивися, як я мию».

Вихователь: Що тобі говорить мама, коли ти виконала роботу? Катруся: Вона мені дякує, говорить: —молодець.

6. Наприкінці навчального року вихователька зібрала малюнки дітей за рік і на батьківських зборах доповіла, як діти зросли за цей час, які навички малювання набули, як розвинули уяву, спостережливість. Особливу увагу вона звернула на малюнки дітей за задумом. *Вкажіть, який метод вивчення вікових особливостей дитячої психіки використала вихователька.*

7. Щоб з'ясувати, як дошкільнята вміють порівнювати предмети, дослідник запропонував педагогу старшої групи провести дидактичну гру “Що спільне і що різне у них?”. Вихователька показує дітям картинки, на яких зображено різні меблі, овочі, посуд, фрукти. Потім пропонує кожній дитині порівняти вказані предмети, визначити спільне і відмінності. Яким методом вивчались особливості дитячого мислення?

8. Як ви вважаєте, які із запропонованих запитань не відповідають вимогам анкетного методу? Чому?

- 1) У тебе є друзі?
- 2) Ти коли-небудь брав участь у бійках?
- 3) У тебе часто буває поганий апетит?
- 4) Ти можеш себе відстояти?
- 5) Кого ти більше любиш – маму чи татка?
- 6) Ти любиш ходити до школи?
- 7) Ти можеш назвати себе розумним?
- 8) Ти ніколи не помиляєшся в людях?
- 9) Ти хотів би жити дома з батьками чи з бабусею?
- 10) Хто з учителів тобі подобається більше?

Дискусія

1. Використання методу тестів під час вивчення особливостей психічного розвитку дитини.
2. Методи дослідження дитячого мислення.

Тема 1.3. Фактори та закономірності психічного розвитку.

Основні питання:

- *Основні закономірності психічного розвитку.*
- *Передумови та рушійні сили психічного розвитку дитини.*
- *Діяльність як детермінанта психічного розвитку.*
- *Роль навчання у психічному розвитку дошкільника.*
- *Порушення психічного розвитку.*

Сучасна **дитяча психологія** ґрунтується на позиції детермінованості психічного розвитку дитини взаємодією різних чинників, обставин, умов, тобто біологічних і соціальних факторів.

Біологічні фактори - сукупність природних чинників, які впливають на індивідуальний розвиток людини як біологічного організму, зумовлюючи її спадкові особливості.

Соціальні фактори - сукупність чинників, вироблених суспільним розвитком людства, які детермінують поведінку людини як суспільної істоти.

Вирізняють головні фактори (провідні детермінанти) розвитку людини. До них належать:

- 1) спадковість – властивість організму повторювати у низці поколінь подібні типи обміну речовин та індивідуального розвитку;
- 2) середовище – суспільні, матеріальні і духовні умови існування людини;
- 3) активність – діяльний стан організму як умова його існування і поведінки; системо утворювальний фактор взаємодії спадковості і середовища.

Основні закономірності психічного розвитку

Розвиток кожної психічної функції, форми поведінки обумовлений багатьма особливостями, але психічний розвиток має загальні закономірності (основні суттєві ситуації, які визначають його), які виявляються в усіх сферах психіки і зберігаються протягом усього онтогенезу.

Розвиток людини протікає у **трьох напрямках:**

фізичному (динаміка росту й ваги, зміни структури мозку, сенсорні можливості та моторні навички тощо);

когнітивному (охоплює зміни, що відбуваються у сприйманні, пам'яті, мисленні, уяві, мовленні тощо);

психосоціальному (розвиток особистості, зміни Я-концепції, емоцій і почуттів, формування соціальних навичок і моделей поведінки).

Закономірності психічного розвитку:

Розвиток – це накопичення кількісних змін, перетворення їх у якісні.

нерівномірність (навіть за найсприятливіших зовнішніх умов різні психічні явища формуються з різною швидкістю);

сензитивність (для становлення окремих видів психічної діяльності існують найбільш сприятливі періоди – сензитивні);

стадіальність розвитку – психічний розвиток відбувається поетапно, кожна вікова стадія має свій темп і ритм;

інтеграція – формування більшої цілісності та стійкості психіки;

пластичність і компенсація, які полягають у цілеспрямованому формуванні психіки індивіда у процесі його навчання і виховання шляхом заміни однієї функції іншою, менш розвинутою вищою за своїм розвитком.

Істинним змістом психічного розвитку є боротьба внутрішніх суперечностей, тобто боротьба між формами психіки, які віджили, і тими, що зароджуються. Саме внутрішні суперечності є рушійними силами психічного розвитку особистості дитини.

Кожна вікова стадія особливо цінна для психічного розвитку дитини. Тому важливо не прискорювати, а збагачувати психічний розвиток, розширювати можливості дитини у властивих її віку видах життєдіяльності.

Віковий період – це відрізок життєвого шляху.

Вік – проміжок життя людини (або весь життєвий шлях живої істоти).

Основними характеристиками стадії психічного розвитку є:

- 1) соціальна ситуація розвитку – система стосунків між дитиною конкретного віку і соціальною дійсністю;
- 2) новоутворення - психічні зміни, які виникають на новому етапі розвитку;
- 3) провідна діяльність - діяльність, яка забезпечує кардинальні зміни у психіці дитини на певному віковому етапі.
- 4) криза – період в житті людини, протягом якого виявляються різні суттєві зрушення, зміни, розвиток набуває бурхливого, стрімкого відтінку.

Діяльність як детермінанта психічного розвитку

Вікові новоутворення у психічному розвитку дитини відбуваються не спонтанно, а в процесі її діяльності. Упродовж раннього і дошкільного віку дитина оволодіває новими внутрішніми психічними діями, які дають їй змогу виконувати складніші і різноманітніші завдання. Їх джерелом є зовнішні орієнтувальні дії.

Дитина, оволодіваючи новим для неї видом діяльності, поступово засвоює і необхідні їй дії. Так, під час засвоєння нової орієнтувальної дії дитина виконує її не у внутрішній, а в зовнішній формі - результат досягається шляхом пробних рухів, прикладанням предметів один до одного, переміщенням їх тощо. Пізніше завдання розв'язується не за допомогою спроб, а за допомогою виконаної подумки дії. Внутрішні дії не виникають безпосередньо. Спочатку всі дії засвоюються у зовнішній формі, а потім деякі з них стають внутрішніми, психічними. Це можна простежити в діях дитини з предметами. Спостерігаючи, як вона виконує одні й ті самі завдання, можна виявити, що зовнішні дії переходять у внутрішні. Вони виникають у результаті переходу всередину тих

зовнішніх форм орієнтувальної дії, за допомогою яких завдання кожного типу виконуються на попередніх етапах. Цей процес у психології називається інтеріоризацією. Діяльність сприяє психічному розвитку дитини, є передумовою вікових новоутворень. Процес оволодіння дитиною різноманітними діями відбувається під впливом навчання і виховання. Спочатку дитина засвоює простіші, потім складніші дії, тому доступний їй рівень їх складності завжди обмежений попередніми досягненнями. Упродовж перших семи років життя дитина поступово засвоює декілька видів діяльності, кожний із яких робить неоднаковий внесок у психічний розвиток. Це зумовлено тим, що в кожному віці один із видів діяльності є основним, провідним для психічного розвитку дитини.

Роль навчання у психічному розвитку дошкільника

У психічному розвитку дитини навчання відіграє провідну роль. Навчання дітей має відбуватися не стихійно, а цілеспрямовано, бути проінформованим піклуванням про повноцінний їх розвиток. Для цього необхідно знати, як співвідносяться між собою навчання і розвиток, зважати на їх взаємозв'язок, ретельно добираючи зміст і методи навчання дитини на різних етапах її життя. Як свідчить досвід, чим молодша дитина, тим простіші, елементарніші знання і вміння, які вона засвоює. Тому недоцільно показувати 2-річній дитині, як писати, 4-річній розповідати про будову атомного ядра.

Методи навчання також необхідно співвідносити з віком. Наприклад, словесних пояснень того, як потрібно малювати людину, 3-річна дитина не зрозуміє, однак намагатиметься наслідувати такі дії дорослого. Психічний розвиток не відбувається сам по собі, незалежно від навчання. Дитина розвивається, засвоюючи суспільний досвід, оволодіваючи різноманітними властивими людині діями. Цей досвід вона отримує, виробляє в собі у процесі навчання.

Провідну роль навчання у розвитку обґрунтував один із засновників дитячої психології Л. Виготський. Навчання, за його твердженням, повинне враховувати досягнутий рівень розвитку, однак не для того, щоб на тому зупинитися, а щоб зрозуміти, куди спрямувати розвиток, яким повинен бути наступний крок. Навчання завжди має випереджувати психічний розвиток, вести його за собою. Те, чого дитина досягла до моменту навчання, Л. Виготський назвав **зоною актуального розвитку**.

Зона найближчого розвитку - різниця між тим, що дитина може виконати сама, і тим, що виконує з допомогою інших.

Основними типами порушень психічного розвитку є:

1. Психічний та особистісний недорозвиток.
2. Затримання психічного й особистісного розвитку.
3. Пошкоджений психічний та особистісний розвиток.
4. Спотворений психічний та особистісний розвиток.
5. Дисгармонійний психічний та особистісний розвиток.

Розгляд умов, закономірностей та чинників психічного розвитку неможливий без аналізу таких процесів як соціалізація та індивідуалізація.

Соціалізація – особливий процес залучення дитини до суспільного буття, процес і результат засвоєння, активного відтворення індивідом соціального досвіду. Він може відбуватися як стихійно, так і цілеспрямовано (виховання).

Для успішної адаптації дитині необхідно не тільки засвоїти навички соціальної комунікації, мову соціального спілкування у його вербальних і невербальних формах, але й визначити відмінності між світом речей і людей, з'ясувати закономірності взаємодії з предметним і соціальним світом.

Розвиток людини як особистості виявляється у становленні його як частини соціум, носія культури людства, здатного вносити нове у цю культуру.

Аналіз характеристик дитячого розвитку дає змогу стверджувати, що дорослішання – насамперед, засвоєння соціальних норм і смислу на рівні свідомості дитини.

Стрижнем дитячого розвитку багатьма дослідниками виділяється соціальне, його усвідомлення і засвоєння, де мірою є ступінь соціалізації дитини. Це положення передбачає дослідження ролі соціальних чинників у розвитку індивіда і процесів соціалізації та індивідуалізації зростаючої особистості на різних етапах.

Варто акцентувати увагу на тих змінах, які відбуваються в соціалізації-індивідуалізації дитини, а також механізмах їхньої взаємодії. Саме у взаємодії і виявляється розвиток, який багатогранно та незмінно відбувається на різних етапах дитинства.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Психічний розвиток, його відмінності від інших видів змін.
2. Передумови психічного розвитку.
3. У чому виявляється психічний розвиток дитини?
4. Як співвідносяться поняття “розвиток”, “формування”, “становлення”, “дозрівання”?
5. Чому внутрішні суперечності є рушійною силою психічного розвитку? Обґрунтувати відповідь.
6. Роль спадковості у психічному розвитку. Навести відповідні приклади.
7. Що таке соціальне середовище та яка його роль у формуванні психіки людини?
8. У чому виявляється нерівномірність психічного розвитку? Навести приклади.
9. Порушення психічного розвитку.

Практична робота

1. Складіть пам'ятки про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві.

Хід роботи:

- Розробити пам'ятку про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.

- Презентація здобувачами розроблених пам'яток, їх групове обговорення.

2. Відомо, що у розвитку дитини значну роль відіграє приклад батьків, який діти наслідують. Ваша думка.

3. Проаналізуйте внесок Л.С.Виготського у теорію психічного розвитку. Результати покажіть у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

4. Мама Наталки (4 міс.) весь час – і на прогулянці, і вдома – розмовляє з нею, наспівує пісні.

Сусідка сказала їй: „Ну, що, ти з нею розмовляєш, вона все одно ще нічого не розуміє!

Чи правильно робить мама Наталки? Який вплив на розвиток психіки дитини справляє мовлення дорослого?

5. Коли батько підійшов до доньки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась. *Чому це трапилось?*

6. Сашко (4 міс.), знаходячись у манежі, постійно перебуває у русі. Ось його увагу привертає іграшка – яскрава машинка. Він тягнеться ручками, виставив їх далеко вперед, до іграшки, намагається схопити її, але промахнувся. *Чому так відбувається? Що повинен зробити дорослий, щоб навчити дитину діяти з предметами, іграшками?*

7. Миколці (9 міс.) дуже подобається викидати іграшки з ліжка або манежа. Просовуючи іграшки в отвори сітки манежу, Миколка не втримує їх у руках падають кульки, брязкальця та ін. Мама постійно піднімає іграшки та кладе її в манеж, а син дістає їх й знов кидає на підлогу. *Як повинна поводитись мама в цій ситуації? Який вид мислення розвивається в малюка при подібних діях з іграшками, предметами?*

8. Дайте відповідь на питання:

а) Чи є дитина істотою соціальною від самого народження?

б) Як дорослий повинен задовольняти потреби немовляти у спілкуванні? Як розвивати таке спілкування?

в) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки? тощо?

9. Прийнято говорити про спадкові передумови психічного розвитку дитину і про її вроджені властивості організму. *У чому відмінність спадкових передумов від вроджених властивостей організму? Яка їх роль в психічному розвитку дитини?*

10. Серед багатьох батьків поширена думка, що недоліки їхніх дітей: лінь, небажання вчитися, неслухняність, впертість – визначаються спадковістю? *Чому ця теорія зараз так поширена серед батьків? Назвіть можливі причини.*

Дискусія

1. Значення спадковості і виховання у психічному розвитку дітей.
2. Психічний розвиток дитини та психологічний клімат родини.

II ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПСИХОЛОГІЯ ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА

Тема 2.1. Психологія немовлячого періоду

Основні питання

- Фази та зміст розвитку у пренатальному періоді.
- Новоутворення та криза “новонародженості”.
- Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність немовляти.
- Особливості психічного життя новонародженого.
- Головні новоутворення та криза першого року життя.
- Анатомо-фізіологічні особливості новонародженої дитини і немовляти.
- Комплекс пожвавлення.

Індивідуальна історія людини починається не від народження, а від її зачаття. Адже за дев'ять місяців внутріутробного (пренатального) періоду відбуваються не тільки фундаментальні якісні та кількісні фізичні, фізіологічні зміни майбутнього новонародженого, а й інтенсивний його психічний розвиток (у другій половині вагітності).

Пренатальний розвиток — дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

Фази пренатального розвитку. Період від запліднення яйцеклітини до народження дитини у середньому триває 280 днів (40 тижнів), але бувають відхилення (від 245 до 325 днів). Розвиток дитячого організму проходить протягом цього часу **термінальну** (лат. *germen* — зародок), **ембріональну** (лат. *embryon* — зародок) і **фетальну** (лат. *fetus* — запліднений) фази.

Протягом пренатального періоду всі життєві потреби плода забезпечує організм матері, який здійснює його зв'язок із зовнішнім середовищем.

В останні місяці утробного існування плід може не тільки реагувати на різні зміни середовища, а й переживати перші відчуття, в яких поєднуються сенсорні (чуттєві) й емоційні аспекти. Першою кризою людини є *криза народження*.

Фаза новонародженості починається з акту народження, що являє собою радикальну зміну способу життя дитини, «перевірку її готовності» до позаутробного існування, пристосування до нових його умов. Поява на світ ставить такі високі вимоги до життєздатності новонародженої дитини, що у перші кілька днів постнатального життя вона ніби робить крок назад у своєму фізичному розвитку: втрачає у вазі. Коли б поруч з новонародженою дитиною не було дорослої людини, то через кілька годин вона б загинула. Перехід до нового способу існування забезпечується тільки дорослим.

Соціальна ситуація розвитку новонародженого неповторна. Біологічно він цілком безпорадний, не може задовольнити жодної життєвої потреби без допомоги дорослого, тому є максимально соціальною істотою. За певної залежності від дорослих дитина позбавлена основних засобів спілкування з ними, насамперед людської мови. На цій суперечності між максимальною соціальністю і мінімальними засобами спілкування ґрунтується їх подальший розвиток у цьому віці.

Ця ситуація створюється завдяки тому, що, відокремлюючись від матері фізично, дитина не відокремлюється від неї біологічно. Центром ситуації розвитку новонародженого є дорослий.

Швидке фізичне зростання немовляти сприяє активному розвитку її психіки. Ріст здорової дитини-немовляти за перший рік її життя збільшується приблизно в 1,5 рази, а вага становить майже 9–10 кг. Немовля відрізняється від дорослого пропорціями тіла. Воно має порівняно велику голівку, що становить 1/4 всього тіла (у дорослого 1/8), короткі ніжки, що становлять приблизно 1/3 всієї довжини тіла. Ріжуться молочні зубки.

Інтенсивно розвивається нервова система. Вага мозку до кінця першого року життя 850–900 г. Швидко розвиваються аналізатори, зокрема, їх мозкові частини, встановлюються зв'язки між різними ділянками кори, що відповідає збільшенню питомої ваги набутих реакцій у житті дитини.

Специфічна реакція усмішки дитини на обличчя матері є показником того, що соціальна ситуація психічного розвитку дитини вже склалася. Цю соціальну ситуацію зв'язку дитини з дорослим називають соціальною ситуацією «МІ».

Провідною діяльністю дитини в немовлячому віці є емоційне спілкування, предметом якого для дитини є доросла людина. Перша потреба, яка формується у дитини, – це потреба в іншій людині.

Основні досягнення періоду немовля

Хода; Мовлення; Потреба у спілкуванні з дорослими; Комплекс поживавлення; Зосередженість зорового та слухового аналізаторів.

Особливості психічного розвитку дитини до 1 року пов'язані зі зміцненням опорно-рухового апарату організму дитини, на основі якого виникає здатність дитини захоплювати й втримувати предмети у руках. Рука дитини при цьому рухається під контролем зору, що свідчить про появу зорово-рухових координацій. Під впливом пізнавальної потреби й потреби в активності дитина інтенсивно освоює маніпулювання з предметами. Операційну сторону такого маніпулювання становить дія хапання. Дитина прагне освоїти якомога більшу кількість предметів, починає повзати, намагаючись дістати цікаву іграшку, а до кінця 1-го року життя навчається ходити, що значно розширює її самостійність.

Робота над запитаннями і психологічні завдання

Питання для самоконтролю

1. Вплив пренатального періоду на психічний розвиток у постнатальний період.
2. Психологічна характеристика новонародженого.
3. Психологічна характеристика немовляти.
4. Коли з'являється зорове і слухове зосередження у новонародженої дитини? Поясніть його значення для життя дитини.
5. Основні лінії змін у психічному розвитку немовляти.
6. Роль дорослого в житті немовляти.
7. Особливості соціальної ситуації розвитку немовляти.
8. Розвиток рухів і дій та їхня роль у психічному розвитку немовляти.
9. Передумови засвоєння мовлення немовляти.
10. Характеристика провідних видів діяльності немовляти.
11. Особливості когнітивної сфери немовляти.
12. Причини виникнення та особливості прояву кризи першого року життя.

Практична робота

1. Безумовні рефлексії новонародженого. Яка їх роль у процесі адаптації дитини до нових умов життя? Чому окремі з них називаються атавістичними.

2. Мама Наталки (4 міс.) весь час – і на прогулянці, і вдома – розмовляє з нею, наспівує пісні. Сусідка сказала їй: „Ну, що, ти з нею розмовляєш, вона все одно ще нічого не розуміє!

Чи правильно робить мама Наталки? Який вплив на розвиток психіки дитини справляє мовлення дорослого?

3. Коли батько підійшов до доньки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом грірко розплакалась.

Чому це трапилось?

4. Сашко (4 міс.), знаходячись у манежі, постійно перебуває у русі. Ось його увагу привертає іграшка – яскрава машинка. Він тягнеться ручками, виставив їх далеко вперед, до іграшки, намагається схопити її, але промахнувся.

Чому так відбувається? Що повинен зробити дорослий, щоб навчити дитину діяти з предметами, іграшками?

5. Проведіть самостійне спостереження за емоційним спілкуванням батьків і дитини. Ви можете звернутися по допомогу до членів своєї сім'ї або до друзів, які мають маленьких дітей. Спостерігаючи за тим, як батьки грають з дитиною, задайте собі такі запитання: —Хто є ініціатором взаємодії? —Як немовля сигналізує про те, що йому потрібно відпочити від активних дій? —Як батьки пристосовуються до темпераменту та стилю поведінки дитини? Потім попросіть маму (чи батька) дитини змінити свою поведінку: надати обличчю байдужого, холодного вигляду і впродовж 3-4 хвилин не реагувати на дії дитини. Які зміни в поведінці ви помічаєте? Що вони, на вашу думку, означають? Не забудьте сказати батькам, щоб після цього експерименту вони продовжили гру з дитиною.

Дискусія

1. Підготовка наукового семінару на тему: « Дитина першого року життя».
2. Чи є дитина істотою соціальною з самого народження?
3. Часто батьки запитують про те, в якому віці потрібно починати виховувати дитину.

Тема 2.2. Ранній вік

Основні питання

- *Значущість раннього дитинства для подальшого розвитку особистості.*

- *Провідна діяльність у ранньому віці.*
- *Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку.*
- *Формування особистості дитини в ранньому віці.*
- *Характеристика розвитку пізнавальних процесів у ранньому віці.*

Розвиток переддошкільника характеризується передусім подальшим інтенсивним фізичним зростанням, хоч темп його уповільнюється. За перший рік життя дитина виростає на 20–25 см, за другий – на 10–12 см, за третій – лише на 7 см. До трьох років зріст її досягає 80–90 см. До двох років прорізуються всі 20 молочних зубів. Розвиваються далі нервові механізми, енергійно йде мієлінізація нервових шляхів у півкулях мозку. Концентрованішими стають процеси збудження й гальмування. Підвищується працездатність нервової системи, що виявляється і в здовженні часу неспання. Тривалість активного неспання у дитини двох років становить 4–4,5 години, трирічна дитина може не спати 5,5–6,5 годин на добу, не виявляючи ознак втоми. Отже, значно розширюються можливості дитини взаємодіяти із середовищем та розвиватися психічно.

Основними досягненнями раннього дитинства, що визначають розвиток її психіки, є:

- оволодіння прямою ходою;
- розвиток предметної діяльності;
- оволодіння мовою.

Збільшується арсенал довільних дій дитини. Навмисне наслідування – це важливий фактор у розвитку всіх форм активності дитини. На 2-му році життя дитина відтворює дії дорослих з предметами, у неї з'являються предметні ігри-наслідування, що являють собою перші кроки до символізації. Здатність до наслідування лежить в основі рухового та розумового розвитку дитини раннього віку та, базуючись на предметно-маніпулятивній діяльності, забезпечує наступні надбання психіки.

Дворічна дитина розуміє всі слова, якими користуються дорослі. У цьому віці вона починає розуміти пояснення дорослого відносно сумісних дій. Оскільки дитина активно пізнає світ речей, маніпуляція предметами для неї є найбільш значимою діяльністю, а засвоїти нові дії з предметами вона може тільки сумісно з дорослим. Інструктивна мова, яка організує дії дитини, розуміється нею рано. Пізніше, в 2–3 роки виникає розуміння мови-розповіді. Більш легко розуміє дитина ті розповіді, які пов'язані з предметами і явищами, що її оточують.

Дуже швидко розвивається і активний словник, та все ж таки він відстає від пасивного. На початку другого року життя в активній мові дитини є 10–12 слів, в два роки – близько 300 слів, в три роки словник складає 1200–1500 слів. Основною частиною активного словника дитини є іменники (до 60 %), дієслова (25–27 %) і прикметники (близько 10–12 %).

На другому році у дитини з'являються перші дво-трислівні речення, перші запитання.

Дитина раннього віку дуже емоційна. Емоції не стійкі: сміх змінюється плачем, після сліз знову радість. Дитину легко відволікти від негативних емоцій, показавши цікавий предмет.

Дітям раннього віку притаманне переживання такого почуття як самолюбство. Це почуття формується під провідним впливом людських відносин, в які змалку включається дитина. Особливо важливу роль у його становленні відіграють оцінні відносини – схвалення, подяка, повага, гнів, нарікання тощо. Під їх впливом формується оцінка дитиною своїх дій, вчинків і себе самої, своїх якостей.

Розвиток емоційно-вольової сфери дитини тісно пов'язаний із зароджуваною в цей час самосвідомістю. Приблизно в два роки дитина починає впізнавати себе в дзеркалі.

Увага в ранньому віці розвивається від мимовільної до перших, але нестійких фрагментів довільної. Обсяг уваги ще дуже вузький, частими є відволікання.

Дуже активно в цьому віці працює пам'ять дитини - розвивається впізнавання, що набуває диференційованого характеру.

Збільшується тривалість збереження інформації, формується згадування. Особливо інтенсивно працює емоційна та образна пам'ять дитини. Процеси пам'яті мають мимовільний характер.

Починає виявлятися уява дитини, що має спочатку репродуктивний характер. Її розвиткові сприяє прослуховування казок, розповідей дорослого і поява інтересу дитини до малювання.

На кінець 3 року життя дитина вже практично орієнтується в ближньому просторі, розрізняє основні напрями – вперед, назад, догори тощо. У неї формуються перші часові орієнтири, хоча розрізнення послідовності подій ще дуже ускладнене.

Мислення дитини раннього віку має наочно-дійовий характер – маніпулюючи з предметами, дитина мислить. Аналіз, порівняння та синтез мають практичний характер – дитина розламує іграшку, аналізуючи її.

В кінці віку з'являється здатність до перших узагальнень – на основі окремих, найбільш помітних ознак, часто несуттєвих.

Ранній вік становить важливий етап у розвитку побутової діяльності, зокрема навичок самообслуговування. Побутова діяльність, яка передбачає володіння виконавцем складними й різноманітними предметними діями, розвивається особливо інтенсивно у дитини цього віку на основі успіхів дитини у предметній діяльності, що виступає для цього віку провідною.

Робота над запитаннями і психологічні завдання

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні досягнення раннього дитинства, дайте їхню коротку характеристику.
2. В чому суть кризи 3-х років? Назвіть основні характеристики кризи.
3. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність дошкільника. Особливості гри.
4. Зміни у мотивації поведінки дитини раннього віку.
5. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини раннього віку.
6. Ранній вік – сенситивний період розвитку мовлення дитини.

Практична робота

1. Дайте пояснення такій вимові дитини: “Я сам (а)!”
2. Оля тихо собі грається в своєму куточку. Вона одягає і роздягає ляльку вже п'ять хвилин. А перед цим вона возила візок вперед і назад кілька разів підряд.

Як можна назвати діяльність Олі? Що її спонукає до такої діяльності?

3. Олегу (2 р. 4 міс.) запропонували дістати ведмедика, що лежить на шафі. Малюк стрибав навколо шафи, безуспішно намагався залізти на неї. Але не здогадався присунути стілець до шафи.

Батько спробував допомогти синові:

-Олеже, подумай, як можна дістати ведмедика?

-Не треба думати, діставати треба. – відповів син.

Чим пояснити відповідь Олега?

4. –Дмитрику, їж швидше, підемо зараз гуляти.

-Наталочко, їж швидше, а то бабуса з'їсть! Ні, не дамо їй!

- Кому найсмачнішу і найбільшу цукерку? Світланці, більш нікому не дамо.

Оцініть прийоми педагогічного впливу дорослих на дітей.

5. Що повинні робити батьки, щоб розширити самостійність дитини при спілкуванні її з зовнішнім світом?

6. Чи погоджуєтесь з поданим міркуванням батьків? «Дітям слід дозволяти вільно і бурхливо виявляти свої власні емоції».

Обґрунтуйте відповідь.

Дискусія

1. Особливості перших уявлень дитини про себе.

2. Ім'я та його значення у ранньому дитинстві.

3. Найважливіші досягнення раннього дитинства.

Тема 2.3. Дошкільний вік

Основні питання

- *Психологічна характеристика дошкільника.*
- *Основні лінії змін у психічному розвитку дитини дошкільного віку.*
- *Новоутворення дошкільника.*
- *Особливості спілкування дорослого і дошкільника.*
- *Спілкування і спільна діяльність дошкільника з ровесниками.*

Характерне для раннього віку швидке збільшення росту дитини дещо уповільнюється на 5-му році і знову прискорюється наприкінці дошкільного дитинства. Середнє щорічне збільшення росту дошкільника становить близько 6 см, причому дівчатка дещо випереджають хлопчиків. У 5 років ріст дитини в середньому – 100 см, а в 7 років – 115 см. Щорічно вага дитини збільшується лише на 1,5–2 кг. Змінюються пропорції тіла. Подовжується тулуб і особливо ноги.

Розвиток крупних м'язів дещо випереджає функції дрібних м'язів руки. Працездатність м'язів дошкільника значно нижча, а стомлюваність їх швидша, ніж у школярів. Загальний розвиток опорно-рухового апарата дошкільника виявляється у зростанні координації, вправності й точності рухів.

Збільшуються розміри серця (до п'яти років у 4 рази порівняно з новонародженою дитиною). Змінюється ритм його роботи (у новонародженій дитини – 120–140 ударів на хвилину, у старшого дошкільника – 70–100).

Посилюється регулятивний вплив кори великих півкуль на функціонування підкірки, що зумовлює фізіологічну основу цілеспрямованості й організованості поведінки.

Потреба в спілкуванні з дорослими та однолітками визначає становлення особистості дитини.

Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його знайомства з оточуючою дійсністю. Провідним засобом спілкування у дошкільників є мова. Молодші дошкільники задають «тисячі» запитань. Вислуховуючи відповіді, дитина вимагає, щоб дорослий серйозно ставився до неї, як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим отримало назву пізнавального спілкування.

У дошкільному віці виникає й інша форма спілкування – особистісна, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей і своїх власних з погляду моральних норм. Отже, комунікативна діяльність розгортається на основі пізнавальних та особистісних мотивів і несе в собі елемент ініціативи й самостійності, без прямого відношення до того, чим на даний момент зайняті дорослий і дитина.

До 5–6 років діти загалом опановують фонетичну будову рідної мови, навчаються вільно артикулювати окремі звуки і поєднувати їх у звукосполученнях.

У дошкільників складається новий вид мовлення, – внутрішнє мовлення, що стає засобом формування й функціонування внутрішніх розумових дій. Поява внутрішнього мовлення є ознакою розвитку в дитини словесно-логічного мислення, яке виділяється з практичної діяльності.

Однією із своєрідних форм дитячої активності є пустощі. Це – прояв ініціативи дитини, спрямованої на перетворення чогось, на якусь вигадку. У пустощах-іграх дитина, перевтілюючись, виявляє свою спритність, силу, винахідливість. Іноді пустощі – це дії, за якими стоїть дослідницьке, пізнавальне ставлення до навколишнього. («А що вийде, коли...»). Вони властиві переважно старшим дошкільникам.

Підвищується об'єктивність самооцінок їх умінь у рухливих іграх, малюванні, розповіданні. До 5 років діти схильні переоцінювати свої вміння, у середньому дошкільному віці ця тенденція помітно зменшується, старші діти, як правило, адекватно оцінюють свої вміння, розглядаючи себе як «спортсменів», «розповідачів» чи «малювальників».

Характерною є схильність дитини до самоствердження спочатку в очах дорослих, потім і товаришів, а далі й у власних очах. «Для дитини найважливіше бути про себе високої думки. Недарма вона зранку до вечора прагне схвалення і так полюбить хизуватись своїми чудовими якостями.

У дітей виникають такі особистісні новоутворення, як субпідрядність мотивів, засвоєння моральних норм та формування довільної поведінки.

У дошкільному віці дитина починає керуватися в своїй поведінці засвоєними моральними нормами. Спочатку у неї формуються моральні уявлення та оцінки, джерелом яких є спілкування з дорослими. З часом ці моральні переживання забезпечують присвоєння моральних норм – вироблення внутрішніх етичних інстанцій, яких дитина дотримується навіть поза контролем дорослого. Поступово засвоюючи моральні норми та узгоджуючи їх з власними потребами й проявами самостійності, дошкільники досягають значного ступеня регуляції власної поведінки.

Водночас із цілеспрямованістю дій дошкільнят зростає здатність до вольових зусиль, яку діти спрямовують на досягнення мети і подолання труднощів. Регуляція емоційних переживань та поведінкових актів малюка, спонукована в грі та взаємодії з дорослим формує довільність поведінки – важливе особистісне новоутворення дошкільного віку.

У середньому і старшому дошкільному віці діти більш вибірково ставляться до об'єктів своєї прихильності, а їхня приязнь чи неприязнь до когось дещо втрачає свою ситуативність і стає більш постійним почуттям (у межах відносно нетривалого періоду та за одних і тих же умов). Це виявляється в частоті проявів доброзичливої чи агресивної поведінки щодо різних дітей протягом дня в дитячому садку

Здатність дітей до співпереживання особливо виявляється під час сприймання казок, малюнків, лялькових вистав. Діти ніби співдіють з улюбленими персонажами, щиро радіючи їхнім успіхам і страждаючи від їх невдач.

Діти-дошкільники ще недосконало керують своєю увагою. Значно зростає стійкість уваги старших дошкільнят порівняно з молодшими.

У сприйманні старших дошкільників значно зростає роль мислиневих процесів: упізнаючи предмети, вони порівнюють їх, посилаються на свої знання, хоча при цьому нерідко ще не вміють відділити те, що бачать, від того, що знають про предмет.

У дітей дошкільного віку інтенсивно розвивається сприймання таких просторових ознак і відношень предметів, як форма, величина, довжина,

ширина, висота, положення, віддалення. Дошкільники легше усвідомлюють напрями вгору–вниз, вперед–назад, ніж вправо–вліво.

У молодших дошкільників відсутні спеціальні мнемічні дії, запам'ятовування і згадування здійснюються мимовільно в процесі повсякденної діяльності. У 5 років діти не тільки приймають поставлені дорослими мнемічні цілі, а й самі їх ставлять, коли цього вимагають умови діяльності. Вони повторюють матеріал, який потрібно втримати в пам'яті.

Характерними особливостями витворів дитячої фантазії є їх конкретність і наочність, надзвичайна яскравість і емоційність. Дитина по-справжньому захоплюється своєю вигадкою, виражаючи в ній свої емоції. Проте вона відрізняє уявлюване від дійсного. І не кожний предмет вона наділяє тими чи іншими рисами і функціями.

У дошкільному віці здійснюється процес формування довільності уяви. Навмисне створення образів, спрямоване заздалегідь поставленою метою, відсутнє у дітей молодшого й середнього дошкільного віку. Воно формується в старшому дошкільному віці, так само як і довільні процеси пам'яті й мислення.

Мислення розвивається від наочно-дійового до образного. Далі на основі образного мислення починає розвиватися образно-схематичне, яке є проміжним між образним і логічним мисленням.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини-дошкільника.
2. Гра як провідний вид діяльності дітей дошкільного віку.
3. Особливості взаємодії з дорослими та однолітками.
4. Зміни у пізнавальній сфері дитини дошкільного віку.
5. Особливості розвитку самосвідомості дошкільника.
6. Криза шести–семи років: прояви, симптоми.
7. Найважливіші досягнення дошкільного дитинства.

Практична робота

1. Чому діти дошкільного віку знають правила поведінки, але все одно порушують їх?
2. Придумайте ситуацію, в якій дошкільник зміг би виявити вольові зусилля. Назвіть мотив, який найбільш ефективний для досягнення дитиною поставленої перед нею цілі.
3. *Який момент у розвитку гри дошкільника представлено у фрагменті?*

Коли він виникає, яке значення має для подальшого розвитку дитини?

Даринка Д., Олена Б., Тетянка Б. Олена - мама, Даринка і Тетянка - доньки.

Олена (змахує руками): Ой, Даринко! Ти захворіла! Тетянко, швидше

дай мені термометр.

Тетянка шукає «термометр», дає паличку.

Олена: Так який же це термометр?

Даринка: Ну неначе, хай буде. Давай, Олено.

Олена: Гарзд.

4. У якому віці у дитини з'являється розуміння необхідності побутових процедур, а їх виконання стає більш узагальненим, набуваючи перспективної спрямованості, що виявляється у типових висловленнях дітей: «спати треба, щоб швидше рости і бути сильним».

5. *Які особливості самоконтролю дошкільника за виконанням побутових процесів виявились у наступному прикладі? Яким є рівень розвитку самоконтролю і для якого віку він характерний?*

Вихователь: Діти, сьогодні нам на сніданок приготували рисову кашу, чай з молоком і булочку з маслом. Смачного!

Олена М. (разом зі всіма): Дукую! (Бере ложку в праву руку, підсовує ближче тарілку, вимовляє неголосно.) Кашка, кашка!.. (Звертається до сусідки за столом Світланки Н.) А мені мама вчора зварила кашку! (Повертається у бік сусіднього столу, до Артема Г.) За столом не розмовляють. Чуєш мене! Не можна ж! (Доїдає кашу, кладе ложку на тарілку, підсуває чашку, бере булочку, відкушує, запиває. Відсовує чашку і тарілку вбік. Промовляє протяжно, гучно.) Дякую! (Встає, засуває за собою стілець, йде.)

Вихователь: Діти, швиденько миємо ручки і сідаємо обідати!

Дискусія

1. Портрет сучасного дошкільника.
2. Особливості спілкування дошкільника і дорослого.
3. Становлення особистості дитини дошкільного віку.
4. Діагностика та корекція психічного розвитку дошкільника.
- 5.

III ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК

Тема 3.1. Розвиток молодшого школяра.

Основні питання

- *Анатомо-фізіологічні особливості.*
- *Загальна ситуація розвитку й основні новоутворювання молодшого школяра.*
- *Розвиток пізнавальних процесів.*
- *Розвиток емоційно-вольової сфери молодшого школяра.*
- *Головна суперечність віку.*

У молодшому шкільному віці складаються основи майбутньої особистості. Нові відносини з дорослими (вчителями) і однолітками (однокласниками), включення в єдину систему колективів (загальношкільних, класний), включення в новий вид діяльності (вчення) - все це вирішальним чином позначається на формуванні та закріпленні нової системи відносин до людей, колективу, формує характер, волю.

У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки.

Моральні поняття і судження молодших школярів помітно збагачуються від I до III класу, стають більш чіткими, визначеними. Моральні судження першокласників звичайно засновані на досвіді власної поведінки і на конкретних вказівках і роз'ясненнях вчителя і батьків.

Якщо подивитися на вікова особливість дітей, які щойно надійшли в школу, - у них ще загальна недостатність волі: молодший школяр (особливо в 7-8 років) ще не володіє великим досвідом тривалої боротьби за намічену мету, подолання труднощів і перешкод. Він може опустити руки при невдачі, втратити віру в свої сили і можливості.

Молодший школяр ще не вміє всебічно обдумувати свої рішення і наміри, приймає їх квапливо, наспіх, імпульсивно. Недостатня здатність до вольового зусилля позначається в тому, що дитина часом відмовляється від боротьби з труднощами і перешкодами, байдуже до справи, часто залишає його незакінченим. Переробляти, удосконалювати свою роботу він теж не любить. Але поступово під впливом систематичного виховання формується вміння долати труднощі, придушувати безпосередні бажання, проявляти наполегливість і терпіння, контролювати свої вчинки.

У молодшому шкільному віці досить чітко можна спостерігати прояви всіх чотирьох типів темпераменту.

Характер молодших школярів також відрізняється деякими віковими особливостями. Перш за все діти імпульсивні - схильні негайно діяти під впливом безпосередніх імпульсів за випадковими приводами не подумавши і

не зваживши всіх обставин. Причина - потреба в активній зовнішній розрядці при віковій слабкості вольової регуляції поведінки.

Молодші школярі, як правило, відрізняються бадьорістю, життєрадісністю. Вони товариські, чуйні, довірливі, справедливі. Нерідко учні початкових класів мають негативними формами поведінки, до них відносяться, наприклад, примхливість, упертість.

А примхливість і впертість - своєрідна форма протесту дитини проти тих твердих вимог, які йому пред'являє школа, проте необхідності жертвувати тим, що хочеться, в ім'я того, що треба.

Часом у дітей з'являється брехливість, причиною якої може бути буйна фантазія дитини або бажання приховати свій поганий вчинок через страх покарання. Оскільки в молодшому шкільному віці характер ще тільки формується, важливо попередити перетворення цих часто тимчасових, випадкових психічних станів в риси характеру.

Кажучи про емоції то молодші школярі дуже емоційні. Емоційність позначається, по-перше, в тому, що їх психічна діяльність зазвичай забарвлена емоціями. Все, що діти спостерігають, про що думають, що роблять, викликає у них емоційно забарвлене ставлення. По-друге, молодші школярі (особливо учні I і II класів) не вміють стримувати почуття, контролювати їх зовнішній прояв, діти дуже безпосередні і відверті в вираженні радості, горя, печалі, страху, задоволення або незадоволення. По-третє, емоційність молодших школярів виражається в їх великій емоційної нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короткочасним і бурхливим проявам радості, горя, гніву, страху.

З роками у дітей все більше розвивається здатність регулювати почуття, стримувати їх небажані прояви. Під впливом навчання і виховання розвиваються вищі почуття, зокрема моральні почуття - почуття обов'язку

У молодшому шкільному віці також успішно відбувається і художньо-естетичний розвиток дітей. Діти зазвичай дуже цікавляться малюванням, ліпленням, співом, музикою; на основі відповідної діяльності і сприйняття художніх творів (віршів, музики, картин, скульптур) у них формуються естетичні почуття.

Великі можливості відкриває молодший шкільний вік для виховання колективних відносин. За кілька років школяр накопичує важливий для свого подальшого розвитку досвід колективної діяльності - діяльності в колективі і для колективу.

Першокласники ще не відчують себе частиною єдиного колективу, він в якомусь сенсі відокремлених і незалежний, нерідко у них можна помітити прояви відчуженості, заздрисність, наївних хвастоців. Колектив починає складатися тоді, коли під впливом спеціальної роботи вчителя діти вперше починають проявляти доброзичливий інтерес до успіхів і невдач, досягнень і помилок однокласників, проявляти взаємодопомога, починають ставитися до навчальної діяльності як до справи всього класу.

Роль гри та праці у розвитку особистості. Хоча провідна діяльність молодших школярів - вчення, гра займає дуже велике місце в їхньому житті. Колективні ігри сприяють згуртуванню колективу. Гра створює особливого роду практику в поведінці дитини і таким чином сприяє формуванню ланцюгових якостей особистості.

Також велике значення має праця молодших школярів. Праця в житті молодшого школяра виступав головним чином у формі самообслуговування. Однак праця тільки на себе і для себе може сформувати і індивідуаліста, якому не буде ніякого діла до потреб та інтересів інших людей. Тому дуже важливо поступово включати учнів в працю для інших, для загальної користі, в доступні види суспільно корисної діяльності (прибирання класу, пришкольних ділянок, спортмайданчики, виготовлення корисних предметів для молодших дітей і т. д.). Діти поступово усвідомлюють, що своєю працею вони можуть приносити користь оточуючим людям. Це викликає у них гордість, радість і задоволення, повагу до праці, розуміння ролі праці в житті людей.

Інтереси та здібності. Перші роки навчання в школі - роки дуже помітного розвитку інтересів. І основний з них пізнавальний інтерес, інтерес до пізнання навколишнього світу, жадібне прагнення дізнатися більше.

У зв'язку з формуванням інтересів і схильностей починають формуватися і здібності школярів. Як правило, в цьому віці ще рано говорити про сформовані здібності, але вже виділяються учні, які виявляють відносно високий рівень здібностей в галузі математики, літературної творчості, музики, малювання. Основний шлях розвитку здібностей у молодшому шкільному віці - залучення школярів у різного роду гуртки.

Отже, в молодшому шкільному віці під впливом навчання і виховання відбуваються серйозні зрушення в психічному розвитку дітей, що готує їх до вступу в найскладніший і тому відповідальний період їхнього життя - підлітковий вік.

Робота над запитаннями і психологічні завдання

Питання для самоконтролю

1. Психофізіологічні особливості дитини, яка вступає до школи.
2. Соціально-психологічна адаптація першокласників до умов шкільного Навчання.
3. Діяльність молодшого школяра.
4. Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра.
5. Емоційно-вольові процеси молодшого школяра.
6. Особистість молодшого школяра.

Практична робота

1. Порівняння особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів.
2. Надайте характеристику соціальної ситуації розвитку молодшого школяра.
3. Яке положення займає дитина в системі відношень з однолітками?
4. *Сформулюйте рекомендації вчителю, враховуючи вікові особливості молодших школярів, закінчивши речення.*
 - На уроках у початковій школі потрібно часто змінювати завдання та вправи, тому що ...
 - Одним з провідних принципів навчання молодших школярів є принцип наочності, що пояснюється ...
 - Запам'ятовування у молодших школярів переважає механічне, тому вчителю слід ...
 - У початковій школі авторитет має вчитель, це можна використовувати для ...
5. Тетянка в дитячому садку вважалася розумною дівчинкою, батьки з гордістю показували всі її малюнки. Вона рано навчилася читати і писати. Але у школі все стало не так. Її не хвалять, часто отримує погані оцінки. Запитання.
Назвіть причини змін у ставленні до Тетяни в школі. Що можна порадити батькам Тетянки?

Дискусія

1. Які психологічні риси розвиваються у особистості молодшого школяра.
2. Психологічні особливості самооцінки успішних і неуспішних в навчанні молодших школярів.
3. Соціально-психологічні умови формування морального ідеалу молодшого школяра.
4. Хто є первинним еталоном в поведінки молодшого школяра.

Тема 3.2. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання.

Основні питання

- *Соціально-психологічна готовність дитини до шкільного навчання.*
- *Психологічна готовність дитини до школи.*
- *Важливий показник готовності дитини до школи.*
- *Криза шести-семи років.*

Соціально-психологічна готовність дитини до шкільного навчання передбачає сформованість у неї якостей, завдяки яким вона зможе працювати разом з іншими людьми, підкоряючись вимогам дитячої групи, поступаючись партнерам спілкування і захищаючи інтереси та гідність власних. Старший дошкільник, у якого сформована психологічна готовність до навчання, характеризується певним рівнем розвитку мотиваційної, емоційно-вольової, пізнавальної сфер.

Психологічна готовність дитини до школи - здатність дитини виконувати навчальні завдання і шкільні обов'язки, зумовлена рівнем її загального розумового розвитку. Це якісна своєрідність інтелектуального розвитку дитини і деяких особливостей її особистості, без яких неможливо успішно навчатися в масовій школі. Сформованість цього рівня надзвичайно важлива. В психології виділяють такі взаємопов'язані компоненти психологічної готовності дитини до шкільного навчання: мотиваційна, фізіологічна, інтелектуальна, емоційно-вольова та соціальна.

Мотиваційна готовність виявляється у настроях дитини, її прагненні, бажанні йти до школи, яке поєднується з тим, як дитина уявляє вимоги школи, наскільки готова змінити свою дошкільну, ігрову позицію.

Фізіологічна готовність означає достатній рівень розвитку психофізіологічних (рівень сформованості дрібної моторики), фізіологічних (ріст, вага, кількість постійних зубів) й анатомо-морфологічних функцій і структур дитячого організму, стан здоров'я (фізіологічна зрілість). Цей рівень повинен забезпечити втримання дитиною відповідних навантажень і стимулювати до подальшого розвитку. Важливою складовою даної компоненти є соматичне і психічне здоров'я дитини, сформованість навичок здорового способу життя.

Інтелектуальна готовність пов'язана з відповідним рівнем розвитку пізнавальної сфери дитини. Але не лише з рівнем, який досягнуто: важливим є фактор здатності цієї сфери до подальшого розвитку, утворення вищих психічних функцій, нових між функціональних психологічних систем.

Емоційно-вольова готовність визначається рівнем сформованості довільності основних психічних процесів та поведінки, само організованістю, зосередженістю, умінням контролювати свої емоції.

Соціальна готовність означає адекватність дитини, її здатність жити і розвиватися в соціальному оточенні, мати відповідні навички комунікації, соціальну компетентність (вербальну активність, виконання вимог та дотримання правил поведінки, відстоювання власної позиції, прийняття рішень, орієнтація у просторі та часі).

Важливим показником такої готовності є позитивне ставлення дошкільника до навчання, здатність коригувати свою поведінку, докладати зусилля для розв'язання завдань, які ставлять дорослі, навички мовного спілкування, розвиток риторики, рухової координації. Особливо складним цей період є для 6-річних дітей, оскільки вони переживають у своєму розвитку кризу, яка характеризується складними фізичними і психологічними змінами.

Криза шести-семи років. 6-річна дитина сприймає світ і себе у ньому як істинний суб'єкт діяльності, наділений почуттям власної гідності, що переживає різноманітні емоції, свідомо виконує норми і правила поведінки у суспільстві. Вона вже засвоїла світ предметів, пізнала деякі соціальні взаємини, сформувала певні уявлення про себе, власні індивідуальні якості, усвідомила переживання, відчула невідповідність між попереднім способом життя і новими можливостями, які почали домінувати над характерними для дошкільника видами діяльності, насамперед грою. Дитину вже не влаштовує, коли до неї ставляться, як до маленької, вона хоче бути дорослою, а не грати в дорослих; прагне стати школярем, людиною, зайнятою серйозною справою - навчанням, до якого дорослі ставляться, як до справжньої роботи. Так виникає криза 6-ти - 7-ми років, основними симптомами якої є:

- а) втрата безпосередності (між бажанням і дією з'являється переживання того, яке значення ця дія матиме для самої дитини);
- б) маніження (дитина щось удає із себе, щось приховує - вона вже закрита для спілкування);
- в) симптом «гіркої цукерки» (дитині погано, але вона намагається цього не показати).

У цей період дитина замикається і стає некерованою, у неї виникає нове внутрішнє життя, нові переживання, які прямо і безпосередньо не позначаються на зовнішньому житті. Однак її внутрішнє життя є надзвичайно важливим фактором, який орієнтуватиме її поведінку. Вона прагне до більш важливої, значущої з точки зору суспільства, соціально схваленої і оціненої діяльності. Раніше актуальні для неї види діяльності втрачають свою привабливість. Дитина усвідомлює себе дошкільником і хоче стати школярем.

Робота над запитаннями і психологічні завдання

Питання для самоконтролю

1. Що є фізіологічною основою розвитку довільної поведінки у молодшому шкільному віці?
2. Що таке психологічна готовність до навчання у школі? Охарактеризувати її основні складові.
3. Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого навчального закладу в школу.
4. Особливості пізнавальних процесів шестирічних дітей, які починають систематично навчатися.
5. Формування інтелектуальної готовності дитини до школи.

Практична робота

1. Вихователь підготовчої групи дитячого саду на батьківських зборах розповідала про те, як готувати дітей до школи, розвивати їх фізичні та психічні можливості. Мама одного із хлопчиків активно настоювала на тому, щоб її сина не брали на прогулянку, обмежили його участь в іграх, бо в нього хворе серце. Мама стверджувала, що її син вміє читати, писати, рахувати, і тому йому буде легко вчитися.

Дайте психологічну оцінку ситуації. Чи зможе хлопчик успішно вчитися в школі? Чому? Аргументуйте відповідь.

2. «Наш Павлик швидко і рано навчився говорити. Дитячий садок він не відвідував. Зараз йому 6 років. У нього добре розвинене мовлення. Правда він не малює, не ліпить, як всі діти у дитячому садку, та він і не прагне цього. І ми не заохочували. Вважаємо, що він буде добре вчитися, адже він так по дорослому міркує!» – так розповідала про сина мама.

Дайте психологічний коментар ситуації. Чи можна передбачити результати учіння Павлика? Аргументуйте відповідь.

3. Сергій був досить розвиненою дитиною. До моменту вступу у школу він міг читати, знав багато віршів. Не зважаючи на те, що Сергій пішов до школи з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати дисципліну: крутився під час уроку, не слухав пояснень учительки. Допоки домашні завдання викликали у нього інтерес, він хоча й не досить акуратно, але виконував їх. Щойно Сергій зустрів труднощі в навчанні, подолання яких вимагало систематичних занять, розумових зусиль, хлопчик став недбало виконувати завдання.

Що стало причиною невдач Сергія у школі? Як допомогти хлопчику добре навчатися?

4. Євген (6 років) був активним, допитливим хлопчиком. У дитячому садку він швидко засвоював зміст занять, любив читати, спілкуватися, але водночас був неуважним та непосидючим. У першому класі на уроці він

часто відволікався, не слухав пояснень учителя та відповідей товаришів, тому часто отримував зауваження, на які реагував боляче.

Які якості особистості не були сформовані у Євгена? Як допомогти хлопчику вчитись?

5. „Як визначити, чи готова дитина до навчання у школі? Особливо зараз, коли можна віддавати її до школи і у 6, і у 7 років. Я хотіла б віддати свого шестирічного сина до школи, але мені не радять вихователі. Та й дитина не виявляє великого бажання вчитись, – засмучується мати майбутнього школяра. Такі питання ставить багато батьків.

Як визначити психологічну готовність дітей до навчання у школі? Чи можна передбачити, як дитина буде навчатись?

6. Іринку виховувала бабуса. Дівчинка росла слухняною, але дуже несміливою, у неї не було подруг. Іра любила гратися на самоті, і бабусі це подобалось. Коли Іринці виповнилось 6 років, батьки забрали її у бабусі. Іноді батько просив розповісти віршик, розв'язати нескладні, на його погляд, завдання. Іра невпевнено відповідала, помилялась, а батько сердився: „Як же ти будеш учитись у школі? Тобі будуть ставити двійки!“. З страхом дівчинка чекала першого дня навчання. Їй не хотілось йти до школи. Результати виявились швидко. Через тиждень Іра відмовилась йти до школи.

Проаналізуйте психічний стан дівчинки. Як повинен діяти педагог і батьки, щоб у дівчинки з'явилося бажання вчитись?

Дискусія

1. Індивідуальні відмінності у психологічній готовності дитини до навчання у школі.
2. Специфіка навчальної діяльності шестирічних дітей.
3. Шляхи оптимального забезпечення психологічної готовності дитини до навчання у школі.
4. Діагностика готовності дитини до навчання в школі.

Тема 3.3. Вступ дитини до школи.

Основні питання

- *Адаптація дитини до навчання у школі.*
- *Особливості взаємозв'язку стилю сімейного виховання та адаптації дитини.*
- *Профілактика дезадаптації першокласників.*

Вступ до школи є якісно новим етапом у житті дитини, оскільки змінюється її ставлення до дорослих, однолітків, до себе і своєї діяльності. Зі школою пов'язаний перехід до нового способу життя, нове становище в

суспільстві, нові умови діяльності і спілкування. Дозвілля змінюється обов'язковими справами, які вимагають відповідальності - дитина повинна ходити до школи, виконувати вимоги програми, робити на уроці те, чого вимагає вчитель, дотримуватися шкільного режиму, шкільних правил поведінки, добре засвоювати навчальний матеріал.

Із новими обов'язками школяр здобуває і нові права, може претендувати на серйозне ставлення дорослих до своєї навчальної праці; має право на власне робоче місце, відповідні умови для занять (зручний час, тишу), відпочинок, дозвілля. Позитивна оцінка його навчальної праці пов'язана зі схваленням і повагою тих, хто його оточує.

В оточенні дитини провідну роль відіграє новий дорослий - учитель. Стосунки з ним розгортаються інакше, ніж із вихователем, який здебільшого виконував функції, подібні до материнських (безпосередні, довірливі й інтимні). З вихователем можна було сперечатися, доводити свою правоту, наполягати на своїй думці, нерідко апелюючи до думки батьків: «А мені мама сказала...». Дошкільнику вибачали пустощі та вередування. Дорослі, навіть сердячись, швидко забували про це, почувши від нього: «Я більше не буду». В оцінюванні діяльності дошкільника дорослі частіше звертали увагу на позитивне, коли щось у нього не виходило, хвалили за старання. Оцінка вчителя не виражає його суб'єктивного особистого ставлення, а засвідчує об'єктивну міру значущості знань учня і виконання ним навчальних завдань.

Зміни взаємин дитини з однолітками пов'язані з колективним характером навчання. У стосунках з іншими дітьми на передній план виходить навчання, засноване на спільній відповідальності, залишаючи позаду ігрову діяльність. Успіхи у навчанні стають головним критерієм взаємного оцінювання однолітків, визначають їхнє становище у класі. Навчальна діяльність є обов'язковою для всіх, підпорядковується регламенту, правилам, які дитина повинна виконувати.

Зі вступом до школи змінюється і ставлення дорослих до дитини, яка порівняно з дошкільником має більше самостійності. Вона повинна сама розподіляти час, дотримуватися режиму, не забувати про свої обов'язки, вчасно і якісно виконувати домашні завдання. Основні зміни у цей період відбуваються у внутрішній позиції дитини - психологічному відображенні об'єктивної системи її взаємин з оточенням. Внутрішня позиція багатьох старших дошкільників свідчить про їхню готовність до соціальної позиції школяра. Вона є своєрідною системою потреб, пов'язаних з навчанням, як з новою, серйозною, справжньою, суспільно значущою діяльністю, що втілює у собі новий для дитини суспільно значущий спосіб життя.

Становлення внутрішньої позиції школяра відбувається у два етапи. На першому з'являється позитивне ставлення до школи, але спрямування на

зміст навчальної діяльності відсутнє. Дитина орієнтується лише на зовнішній, формальний бік, вона хоче піти до школи, зберігаючи при цьому дошкільний спосіб життя. На наступному етапі виникає орієнтація на соціальну, однак не на навчальну діяльність. Остаточна сформована позиція школяра поєднує орієнтацію на соціальні і на власне навчальні моменти шкільного життя.

Наявність у дитини внутрішньої позиції школяра виявляється у рішучій відмові від дошкільно-ігрового, індивідуально-безпосереднього способу існування, яскраво позитивному ставленні до нового змісту занять, нового типу взаємин з дорослим - як з учителем. Така позитивна спрямованість на школу як на навчальний заклад є найважливішою передумовою благополучного входження дитини у навчальну діяльність: прийняття нею шкільних вимог і повноцінного включення у навчальний процес.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Які проблеми адаптації характерні для дітей шестирічного віку?
2. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів. (Новоутворення в пізнавальній сфері).
3. Специфіка учбової діяльності шестирічних дітей (особливості організації навчання).
4. Мотиви учіння.
5. Формування особистості дитини в початкових класах. (Новоутворення в структурі особистості).
6. Особливості початкового періоду шкільного життя дитини.

Практична робота

1. Визначить, які мотиви учіння школярів записані нижче.
 - Я вчусь для того:
 - щоб все знати;
 - щоб бути корисним людям;
 - щоб отримувати гарні оцінки;
 - що мені подобається процес учіння;
 - щоб вчитель був задоволений моїми успіхами;
 - щоб навчитися самому вирішувати завдання;
 - щоб за мої успіхи мене поважали товариші;
 - щоб уникнути покарання батьків.

Які мотиви можна назвати ще? Опишіть методи опитування молодших школярів? Які методи, крім опитування, можна застосувати для визначення мотивації навчальної діяльності молодших школярів?

2. Руслан охоче співає, добре малює, охоче займається фізкультурою. Перед навчанням у школі умів читати. Перші два тижні шкільних занять минули благополучно. А на третій, коли при підготовці до уроків хлопчик наштотхнувся на труднощі, засумував. Вдома без постійної допомоги з боку батьків не міг виконувати домашні завдання.

Який компонент психологічної готовності до школи не сформовано в Руслана?

3. На уроках у першому класі нерідко можна чути, як учні доповідають учителю: «А Іра не ті стовпчики розв'язала, їй Валя не так показала» або «Коля зовсім не розв'язав» тощо. Інші, побачивши у товариша неправильний розв'язок, голосно викрикують: «А у нього помилка!», або серед класної тиші встають і стурбовано зауважують: «А Вова тут приклад пропустив».

Чим можна пояснити такі вчинки першокласників? Як повинен чинити вчитель у таких випадках, щоб його дії мали позитивний вплив на розвиток особистості учня і сприяли формуванню дружніх стосунків у класі?

4. Які проблеми адаптації характерні для дітей шестирічного віку.

5. Заповнити таблицю вікових особливостей розвитку для молодшого школяра.

Дискусія

1. Що означає поява внутрішнього життя дитини молодшого шкільного віку? Порівняти її в цьому плані з дитиною дошкільного віку.

2. Охарактеризувати структуру навчальної діяльності молодшого школяра.

3. Обґрунтувати необхідність розвитку ретроспективної самооцінки молодшого школяра у навчальній діяльності.

4. Мотиви навчальної діяльності для дітей молодшого шкільного віку.

Тема 3. 4. Загальні психологічні особливості молодшого школяра.

Основні питання

- Загальна психологічна характеристика ситуації розвитку молодшого школяра.

- *Анатомо-фізіологічний розвиток молодшого школяра.*
- *Зміна соціальної позиції.*
- *Провідна діяльність молодшого школяра.*

Поява в житті суспільства системи загальної обов'язкової середньої освіти зумовила виділення особливого періоду в розвитку дитини - молодшого шкільного віку. Він відсутній у дітей, які взагалі не вчилися у школі, або ж освіта яких завершилася на цій початковій ланці.

В цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Так, до семи років завершується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює сприятливі можливості для здійснення довільної поведінки, планування і виконання певної програми дій.

До шести - семи років зростає рухливість нервових процесів, дещо збільшується врівноваженість процесів збудження і гальмування (хоч перші ще довго продовжують домінувати, що зумовлює непосидючість та підвищену емоційну збудливість молодших школярів).

Зростає роль другої сигнальної системи в аналізі та синтезі вражень зовнішнього світу, в утворенні тимчасових зв'язків, у виробленні нових дій і операцій, формуванні динамічних стереотипів.

Узагальнюючи, можна сказати, що у дітей семи - десяти років основні властивості нервової системи по своїх характеристиках наближуються до властивостей нервової системи дорослих, хоч самі по собі ці характеристики ще не дуже стійкі.

У цьому віці також відбуваються істотні зміни в органах та тканинах тіла, що підвищує фізичну витривалість дитини. Із особливостей анатомо-фізіологічного дозрівання слід звернути увагу й на те, що дрібні м'язи розвиваються досить повільно, внаслідок чого дітям важко виконувати рухи, які вимагають чіткої координації.

Основною особливістю цього віку є зміна соціальної позиції особистості: вчорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного та класного колективів, де слід дотримуватись нових норм поведінки, вміти підпорядковувати свої бажання новому розпорядку тощо. Все це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті, який супроводжується ще й перебудовою системи взаємостосунків з дорослими, найбільш авторитетною фігурою серед яких стає вчитель.

Слід мати на увазі, що цілі і зміст освіти не є чимось остаточним, раз і назавжди визначеним, в силу чого специфічні особливості молодшого

шкільного віку як особливої ланки шкільного життя також не можна вважати остаточними. На сьогодні можна говорити лише про найбільш характерні і відносно сталі риси цього віку, враховуючи, що переосмислення суспільством цілей та ролі початкової освіти призведе і до зміни його місця та значення у психічному і особистісному розвитку дитини.

Нагадаємо, що розвиток психіки здійснюється передусім на основі провідної для певного вікового періоду діяльності. Такою діяльністю для молодших школярів виступає учіння, суттєво змінюючи мотиви їх поведінки та відкриваючи нові джерела розвитку пізнавального та особистісного потенціалу.

Включаючись у нову для себе учбову роботу, діти поступово звикають до її вимог, а дотримання останніх, в свою чергу, зумовлює розвиток нових якостей особистості, ще відсутніх у дошкільному віці. Такі якості (новоутворення) виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування учбової діяльності.

Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівню розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, для переходу до підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями.

Розвиток молодшого школяра в процесі навчання забезпечується передусім змістом останнього. Однак один і той же зміст по-різному засвоюється дітьми і по-різному, залежно від методу навчання, впливає на їх розвиток. Методи ж мають забезпечувати створення для кожного етапу навчання і для кожного предмету систем учбових задач, які б поступово ускладнювалися, формування необхідних для їх розв'язання дій (мисленевих, мовних, перцептивних тощо), трансформацію останніх в операції складніших дій, вироблення узагальнень і використання останніх до нових конкретних ситуацій.

Ефективність розвитку істотно залежить від того, наскільки цілеспрямовано в процесі навчання учнів спонукають аналізувати свої враження від сприйнятих об'єктів, усвідомлювати їх окремі властивості та свої дії з ними, виділяти суттєві ознаки об'єктів, оволодівати критеріями оцінки окремих їх параметрів, виробляти способи класифікації об'єктів, утворювати узагальнення, усвідомлювати загальне у своїх діях при розв'язанні різних видів задач тощо.

Ставлячи перед учнями нові пізнавальні і практичні задачі, озброюючи їх засобами розв'язання цих задач, навчання має передувати розвитку,

спиратись не лише на його актуальні досягнення, а й на потенційні можливості.

Навчання впливає на розвиток молодших школярів і своєю організацією, оскільки саме вона визначає форми їх колективного співжиття, спілкування між собою та з вчителем.

Тема 3.5. Формування у учнів молодших класів уміння вчитися.

Основні питання

- *Особливості учбової діяльності молодших школярів.*
- *Структура учбової діяльності молодших школярів.*
- *Цілі учбової діяльності.*
- *Найважливіші психологічні вимоги до організації навчання.*
- *Формування учбової діяльності.*

Для молодших школярів учбова діяльність стає провідною і набуває характерних особливостей.

Особливості учбової діяльності молодших школярів. Своєрідність учбової діяльності полягає в тому, що її зміст в основному складають наукові поняття та зумовлені ними узагальнені способи розв'язання задач, а її основна мета та головний результат полягає в засвоєнні наукових знань та відповідних їм умінь.

В структурі учбової діяльності прийнято виділяти такі компоненти як мета (засвоєння певних знань, умінь та навичок), учбові ситуації (задачі) і учбові дії та операції, за допомогою яких учні оволодівають змістом освіти, контроль і оцінку, мотиви і форми спілкування учнів з учителем та між собою.

Структура учбової діяльності складається поступово, відповідно до того, як учні навчаються її здійснювати, виробляючи перші вміння вчитися.

Складнішими стають цілі учбової діяльності, які тепер визначаються змістом шкільного навчання. Оволодіння останнім вимагає не тільки активності, але й формування в учнів нових дій.

Серед останніх на перший план в сучасних умовах виходять мисленеві та мовні дії, потрібні для усвідомлення навчального завдання, розуміння його змісту, розкриття внутрішніх зв'язків, причинних залежностей в пізнаваному об'єкті тощо. Їм підпорядковуються мнемічні, уявні, практичні та інші дії. Конкретне співвідношення різних дій залежить від етапу навчання та його змісту (мова, математика, природознавство тощо).

Істотну роль у навчанні молодших школярів відіграють різні види наочності. Її використання є засобом донесення до учнів необхідних для формування уявлень і понять про пізнавані об'єкти чуттєвих даних, засобом розвитку здатності сприймати різноманітні явища оточуючої дійсності.

Збагачується мотивація учбової діяльності школярів. Розвиваються їх пізнавальні інтереси, зацікавленість не лише процесом, а й змістом навчання, усвідомлення необхідності виконання учбових завдань, почуття обов'язку, відповідальності перед вчителем та батьками.

Специфічними є і учбові ситуації. По-перше, тут школярі мають засвоїти загальні способи виділення властивостей понять та розв'язання певного класу конкретно-практичних завдань.

По-друге, відтворення зразків таких способів виступає основною метою учбової роботи. Вчитель ставить молодших школярів у такі умови, коли вони мають шукати загальний спосіб розв'язання всіх конкретно-практичних задач певного типу. Під керівництвом вчителя учні знаходять і формують такий спосіб.

Наступний етап роботи – відтворення його окремих операцій та засвоєння системи умов по використанню цього способу. В подальшому, зустрічаючись з відповідними конкретно-практичними задачами, учні зразу використовують засвоєний загальний спосіб їх розв'язання, виявляючи вміння, попередньо сформоване в учбовій ситуації.

Однією з найважливіших психологічних вимог до організації початкового навчання є викладання більшості тем та розділів програми на основі учбових ситуацій, які зразу орієнтують школярів на засвоєння загальних способів виділення властивостей поняття та розв'язання задач певного класу.

Робота учнів в учбових ситуаціях складається з дій різного типу, особливе місце серед яких займають учбові дії. Саме з допомогою останніх учні відтворюють і засвоюють зразки загальних способів розв'язання задач та загальні прийоми визначення умов їх використання. Виконуються ці дії як в предметному, так і в розумовому плані.

Окремою задачею навчального процесу на цьому етапі є спеціальне формування в учнів системи необхідних учбових дій. Без цього засвоєння програмного матеріалу буде протікати поза рамками учбової діяльності, тобто формально, шляхом механічного запам'ятовування словесних характеристик понять чи прийомів розв'язання задач.

Повноцінна робота дитини в учбових ситуаціях вимагає виконання ще одного типу дій – дій контролю. Учень має вміти співвідносити свої учбові дії з заданими зразками, пов'язувати отримані результати з рівнем та повнотою виконаних учбових дій.

Спочатку основна роль в організації контролю належить вчителю, і лише поступово на цій основі формується самоконтроль з боку учнів за процесом засвоєнням.

Контроль тісно пов'язаний з оцінкою дорослого, в якій фіксується відповідність (невідповідність) результатів засвоєння вимогам учбової ситуації. По мірі формування в учнів самоконтролю функції оцінки також мають переходити до них.

Формування учбової діяльності. Учбовій діяльності притаманні певні загальні закономірності, які слід враховувати, організовуючи процес її формування. Передусім необхідно систематично залучати дітей в учбові ситуації, разом з дітьми знаходити і демонструвати відповідні учбові дії, а також дії контролю і оцінки. Важлива вимога - домагатись усвідомлення школярами суті учбових ситуацій та послідовного відтворення всіх дій.

Серед різних учбових дій особливої уваги вимагають ті, які спрямовані на виділення і відображення головних, істотних характеристик у предметі, що вивчається. Особливо інтенсивно вони формуються в II - III класах, коли учням постійно пропонують переказати оповідання своїми словами, скласти план переказу, коротко записати умови задачі тощо.

Не менш важливим є вміння (хоч на його формування звертається явно недостатня увага) самостійно ставити перед собою учбові задачі перед вирішенням тих чи інших конкретно-практичних задач. В умінні перетворювати конкретно-практичні задачі в учбово-теоретичні проявляється найвищий рівень розвитку учбової діяльності молодших школярів.

Впродовж молодшого шкільного віку має місце і певна динаміка ставлення дітей до учіння. Якщо спочатку діти оцінюють його просто як діяльність до якої схвально ставляться дорослі, то потім їх приваблюють окремі учбові дії, нарешті, вони починають самостійно перетворювати конкретно-практичні задачі в учбово-теоретичні, цікавлячись внутрішнім змістом учбової діяльності.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Як дитина вчиться?
2. Як навчити і навчитися вчитися?

3. Що означає виховувати самостійність, відповідальність та ініціативність?

4. Поясніть поняття навчити здійснювати самоконтроль та самооцінювання?

Практична робота

1. Світлана (6,5 років) навчається у першому класі. Вона вміє читати, писати, їй подобається танцювати, співати, декламувати. Мама пишається донькою, а Света – сама собою. Якось, йдучи додому разом з мамою, дівчинка сказала: «Вчителька мене ненавидить. Не хвалить. Мені дають завдання складніші, ніж іншим, щоб я не знала, як відповісти. У дитячому садку було краще».

Дайте психологічний коментар ситуації. В чому різниця стосунків в системі «дитина – педагог» у дитячому садочку і у школі?

2. Таня навчається у першому класі. Їй важко дається учіння, особливо читання. Вдома мама всаджує її за стіл і починає питати: «Як називається ця буква...? Що тут написано?» – Дівчинка мовчить. – Ну ось, нічого не знаєш! На, вчи сама! – і мама іде у справах на кухню. Через деякий час повертається і перевіряє. Покращення у читанні не має – Сьогодні гратися не підеш, будеш читати!

Дайте психологічне обґрунтування характеру спілкування мами з донькою. Які психологічні особливості віку дівчинки не враховані мамою при організації її учіння? Як можна допомогти дівчинці у навчанні.

3. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:

- а) ігрова діяльність;
- б) спілкування;
- в) навчальна діяльність;
- г) образотворча діяльність.

4. Новоутворенням особистості дитини молодшого шкільного віку є:

- а) наочно-образне мислення;
- б) рефлексія;
- в) мимовільна увага;
- г) самоідентифікація.

3. Взаємини між дітьми молодшого шкільного віку визначаються:

- а) моральними якостями дітей;
- б) мірою самостійності дітей;
- в) ставленням учителя до дітей;
- г) ставленням батьків до дітей.

Дискусія

1. Формування елементів навчальної діяльності молодших школярів.

2. Ознаки формування повної структури навчальної діяльності.

3. Властиве цілеспрямоване набуття знань, умінь, навичок молодших школярів.
4. Як формуються елементи самоконтролю?
5. Як Ви розумієте «самоконтроль сформований».
6. Коли і при яких умовах у молодших школярів виникає прагнення діяти за правилами?

Тема 3.6. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів.

Основні питання

- *Розвиток сприймання.*
- *Спостереження.*
- *Увага.*
- *Мислення.*
- *Мовлення.*
- *Пам'ять.*

Сприймання. На перших порах сприймання молодших школярів досить розвинуте (їм притаманна висока гострота зору та слуху, вони добре орієнтуються в різноманітних формах та кольорах тощо), однак ще слабо диференційоване. Зокрема, діти цього віку ще не вміють здійснювати цілеспрямований аналіз результатів сприймання, виділяти серед них головне, істотне, їх сприйманню притаманна виражена емоційність.

Включення школярів у процес учіння сприяє формуванню у них такого виду діяльності як **спостереження**. В процесі навчання забезпечується зростання швидкості перебігу процесів сприймання, збільшення числа сприйнятих об'єктів, розширення обсягу їх запам'ятовування тощо. Наряду з названими кількісними змінами, у розвитку сприймань молодших школярів мають місце і якісні зміни. Останні являють собою певні перетворення структури сприймання, виникнення нових особливостей, які знаменують собою зростання його пізнавальної ефективності. Поступово сприймання у молодших школярів стає більш довільним, цілеспрямованим і категорійним процесом. Сприймаючи нові для себе об'єкти, діти намагаються віднести їх до певної категорії. При виборі предметів з деякої сукупності вони орієнтуються здебільш на колір та форму останніх, беручи саме їх за характерні ознаки. З віком значення форми у названому смислі зростає, як зростає і точність розрізнення форми предметів.

Увага. Характерною віковою особливістю є нерозвинута довільна увага молодших школярів. У них домінує увага мимовільна, спрямована на нові, яскраві, несподівані та захоплюючі об'єкти. Слабкість гальмівних процесів у цьому віці зумовлює і таку рису уваги дітей як її нестійкість.

З віком у дітей зростає обсяг і стійкість уваги. Увага у молодших школярів тісно пов'язана зі значущістю для них навчального матеріалу. Усвідомлення необхідності, важливості матеріалу, інтерес до його змісту є важливою умовою їх уваги.

Мислення. Саме в цей період здійснюється перехід від наглядно-образного, конкретного мислення, притаманного дошкільнятам, до понятійного, науково-теоретичного мислення. Конкретність мислення першокласників проявляються передусім у тому, що при розв'язанні мисленевої задачі вони виходять з означених словами конкретних предметів, їх зображень або уявлень. Їм легше проаналізувати конкретний факт та зробити з нього певні висновки, ніж навести приклад до загального положення.

Мовлення. На початок шкільного періоду розвитку дитина вже володіє певним словниковим запасом та граматику мови. Новим у формуванні мовлення є передусім свідоме вживання різних форм слова, оволодіння письменним мовленням, збагаченням внутрішнього мовлення. Змінюється співвідношення вживаних категорій слів, зростає словник, урізноманітнюються функції мовлення, удосконалюється його синтаксична структура тощо. Діти оволодівають писемним мовленням, під впливом навчання відбуваються зміни морфологічної структури останнього. Важливим показником успіхів дитини в оволодінні мовленням є мовчазне читання, яке, в свою чергу, пов'язане з розвитком внутрішнього мовлення.

Пам'ять. Пам'ять молодших школярів розвивається передусім у напрямку посилення її довільності, зростання можливостей свідомого управління нею та збільшення обсягу смислової, словесно-логічної пам'яті. В цьому віці має місце виражена зміна співвідношення мимовільного і довільного запам'ятовування у сторону зростання ролі останнього. Дослідні дані свідчать, що діти при вмілому керівництві їх навчальною діяльністю вже можуть виділяти у зрозумілому для них матеріалі опорні думки, пов'язувати їх між собою і завдяки цьому успішно запам'ятовувати. Розвивається також і здатність довільного відтворення матеріалу.

Уява. Уява в цьому віці надзвичайно бурхлива, яскрава, з характерними рисами некерованості. В ході учіння вона поступово розвивається, зокрема вдосконалюється відтворююча уява, стаючи все більш реалістичною та керованою. Інтенсивно формується і творча уява, на базі минулого досвіду появляються нові образи, від простого довільного комбінування уявлень діти поступово переходять до логічно обгрунтованої побудови нових образів.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Чому мислення дитини молодшого шкільного віку називається конкретним?
2. На чому базується мислення молодшого школяра?
3. З розвитком мислення, що відбувається з мовленням? Відповідь обґрунтуйте.
4. Наведіть приклади, у яких виявляються особливості довільної та мимовільної уваги молодших школярів.
5. Які прийоми запам'ятовування використовують учні початкових класів?

Практична робота

1. Підбір вправ на розвиток пізнавальних процесів для дітей молодшого шкільного віку варто пов'язувати з узагальненням і систематизацією уявлень дитини про зрозумілі й доступні поняття, сформовані у попередній період розвитку дитини.
2. Щоб формувати способи розвитку думки в мовленні учнів початкових класів, що необхідно робити?
3. За даними дослідження Ж.Піаже, мовлення дітей шести-восьми років виявляється в функціональних формах (перелічити).
4. Розробіть схему «Теоретичні засади активізації пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках».

Дискусія

1. Проблема активізації пізнавальної діяльності у молодших школярів.
2. Психолого-педагогічна характеристика дітей молодшого шкільного віку.
3. Особливості активізації пізнавальної діяльності молодших школярів в освітньому процесі.
4. Виховання пізнавальних інтересів молодших школярів.

IV ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Тема 4.1. Психологія навчання

Основні питання

- *Навчання й психічний розвиток.*
- *Основні типи та види навчання.*
- *Поняття про наuczіння й учіння.*

- *Аналіз навчальної діяльності.*
- *Основні напрямки педагогічного забезпечення розвитку самоосвіти.*

Визначаючи термін «**навчання**» як цілеспрямоване послідовне передання (трансляцію) суспільно-історичного, соціокультурного досвіду іншій людині (людям) у спеціально організованих умовах сім'ї, школи, ВНЗ, суспільства.

Суттєві ознаки процесу навчання:

- навчання – це спеціально організована пізнавальна діяльність;
- навчання забезпечує прискорення пізнання в індивідуальному розвитку;
- навчання – це засвоєння закономірностей, зафіксованих у досвіді людства.

Навчання як процес включає у себе дві частини:

- викладання, в ході якого здійснюється передання (трансляція) системи знань, умінь, досвіду діяльності;
- учіння як засвоєння досвіду через його сприймання, осмислення, перетворення і використання.

Організація навчання передбачає, що педагог здійснює:

- визначення цілей учбової роботи;
- формування потреб учнів щодо оволодіння матеріалом, який вивчається;
- визначення змісту матеріалу, який підлягає засвоєнню учнями;
- організація учбово-пізнавальної діяльності щодо оволодіння матеріалом, який вивчається;
- надання учбовій діяльності школярів емоційно-позитивного характеру;
- регулювання і контроль учбової діяльності школярів;
- оцінювання результатів діяльності учнів.

Паралельно учні здійснюють учбово-пізнавальну діяльність, що передбачає:

- усвідомлення цілей і задач навчання;
- розвиток і поглиблення потреб і мотивів учбово-пізнавальної діяльності;
- осмислення теми нового матеріалу і основних питань, що підлягають засвоєнню;
- сприймання, осмислення і запам'ятовування учбового матеріалу;
- застосування знань на практиці і наступне повторення;
- прояв емоційного ставлення і вольових зусиль в учбово-пізнавальній діяльності;
- самоконтроль і здійснення коректив у учбово-пізнавальну діяльність;
- самооцінка результатів власної учбово-пізнавальної діяльності.

Проблема психічного розвитку у процесі навчання. Зона ближнього розвитку.

Аналіз категорії навчання буде неповним без усвідомлення її взаємозалежності щодо категорії розвитку. В історії психологічної науки

існували різні підходи до вирішення даного питання, які можна об'єднати у 4 групи:

- розвиток і навчання – незалежні процеси, навчання не впливає на розвиток, що усвідомлюється як розгортання програми спадковості (біологічної або соціогенетичної), а лише демонструє результати останнього;

- навчання (научіння) і є розвиток, ці категорії синонімічні і розуміються або як процес творення асоціацій і навичок, або напрацювання відповідних реакцій, або утворення умовно-рефлекторних зв'язків (представники школи біхевіоризму);

- навчання надбудовується над розвитком по мірі того, як дозрівання забезпечує готовність до нього, воно – зовнішня умова розвитку;

- навчання йде попереду розвитку, просуваючи його далі і викликаючи у ньому новоутворення. Навчання як процес передання дитині соціокультурного досвіду випереджає її розвиток, стимулює цей процес, створюючи перспективний план розвитку, при цьому спираючись на актуальний рівень розвитку дитини.

Класифікація видів навчання. Традиційне та інноваційне навчання. Для систематизації сучасних психологічних теорій навчання використовується рід загальних критеріїв. Зокрема пропонується така класифікація видів навчання:

1. За безпосередністю (опосередкованістю) взаємодії педагога і учня: - контактне навчання (всі традиційні напрямки навчання);

- дистанційне навчання;

2. За усвідомленістю (інтуїтивністю) навчального процесу:

- інтуїтивне освоєння досвіду (наприклад, вивчення рідної мови); сугестопедичний напрям, що базується на методах занурювання у ситуацію навчання і використання механізмів як активної, так і периферійної зон свідомості;

- теорії, що ґрунтуються на принципі свідомості. Залежно від того, що є об'єктом усвідомлення, розрізняють;

3. За наявністю управління освітнім процесом:

- традиційне навчання, що не базується на управлінні;

- навчання, що визначає управління основним психологічним механізмом засвоєння навчального матеріалу (теорія поетапного формування розумових дій, програмоване, алгоритмізоване навчання)

4. За критерієм взаємозв'язку освіти і культури:

- навчання, яке побудоване на дисциплінарно-предметному принципі (традиційний спосіб організації змісту навчання);

- навчання, що передбачає проекцію образу культури в освіту й формування в учнів проектного способу взаємодії зі світом

5. За критерієм зв'язку навчання із майбутньою професійною діяльністю
- традиційне навчання поза контекстного типу;
 - контекстне, знаково-контекстне навчання (А.А.Вербіцький)

6. За способом організації навчання:

- навчання із використанням активних форм і методів (проблемних ситуацій, дискусій, ділових та імітаційних ігор) – проблемне сугестопедичне, знаково-контекстне навчання;
- традиційне навчання – пояснювально-репродуктивне.

Традиційно навчання розглядають як цілеспрямований процес формування знань, умінь і навичок шляхом осмислення і запам'ятовування навчального матеріалу.

В основі традиційного навчання лежить асоціативно-рефлекторна теорія учіння, згідно з якою психіка людини здатна сприймати, зберігати і відтворювати зв'язки між окремими подіями життя, які чимось подібні або відрізняються.

Характерні особливості традиційного навчання:

- за безпосередністю взаємодії суб'єктів навчання – це контактне навчання, засноване на суб'єкт – об'єктних стосунках, де учень – пасивний об'єкт навчального впливу учителя (суб'єкта), який діє у межах навчальної програми;
- за способом організації навчання – це пояснювально-репродуктивне, що використовує методи трансляції готових знань, навчання за зразком, орієнтоване на репродуктивне відтворення. Засвоєння навчального матеріалу відбувається переважно за рахунок механічного запам'ятовування;
- за принципом усвідомленості – це свідоме навчання. Свідомість спрямована на сам предмет засвоєння – знання, а не на способи їх отримання;
- орієнтація навчання на середнього учня, що спричиняє труднощі засвоєння навчальної програми як невстигаючих, так і обдарованих учнів.

Одне з основних завдань сучасної школи - зробити навчальний процес не тільки процесом засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, а й процесом розвитку мисленевих процесів. Научіння відбувається на різних рівнях:

1-й рівень - научіння на рівні реактивної поведінки (реактивна поведінка - реакція організму на той чи інший подразник);

2-й рівень - научіння на рівні оперативної поведінки (оперативна поведінка - це дії, для появи яких необхідно, щоб організм активно «експериментував» з навколишнім середовищем і, таким чином, встановлював зв'язки між різними ситуаціями);

3-й рівень - когнітивне навчіння.

Процес формування навчальної діяльності проходить три стадії:

- 1) засвоєння окремих навчальних дій. Навчальна діяльність можлива лише при взаємодії з учителем;
- 2) навчальні дії об'єднуються в цілісні акти діяльності, підпорядковані досягненню віддаленої мети; пізнавальний інтерес набуває стійкого характеру; формується дія контролю та оцінки;
- 3) об'єднання окремих актів навчальної діяльності в цілісні системи; пізнавальний інтерес характеризується стійкістю.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Теоретичні принципи діяльнісної теорії навчання.
2. Проблема психічного розвитку у процесі навчання.
3. Учіння Л.С.Виготського про зону ближнього розвитку.
4. Класифікація видів навчання. Традиційне навчання та його характеристики.
5. Концепція проблемного навчання.
6. Психологічна сутність програмованого навчання.
7. Теорія поетапного формування розумових дій і понять П.Я.Гальперіна.
8. Інноваційні технології навчання.
9. Індивідуальний підхід у організації навчання.
10. Психологічні основи диференціації навчання. Особливості навчання обдарованих та невстигаючих учнів.
11. Психологічні основи педагогічного контролю і оцінювання.
12. Назвіть способи активізації учбової діяльності.
13. Поясніть сутність таких механізмів навчання, як “зворотний зв’язок” та “рефлексія”.
14. Які ви знаєте інноваційні технології навчання? (вільна технологія відкритої школи, діалогічна технологія, технологія збагачення, технологія навчання в співробітництві, особистісно орієнтована технологія, розвиваюча, активуюча, формуюча технологія).
15. Які фактори впливають на процес навчання?

Практична робота

1. Вчитель математики зауважив, що на уроці у IV класі учениця К. під час відповіді іншій учениці розмовляла зі своєю подругою. Коли доповідач

відповів, вчитель запропонував їй продовжити далі відповідати. Дівчинка правильно і повно виклала матеріал, причому при відповіді не обмежилася матеріалом підручника. Але вчитель поставив у журнал “трійку”, мотивуючи оцінку тим, що “наступного разу вона не буде розмовляти на уроці”.

Чи правий учитель у даній ситуації? Чому? Як необхідно йому було вчинити?

2. Визначте відмінність розуміння у педагогічній психології категорій учіння і навчання.

3. Проаналізуйте психолого-педагогічні умови формування мотиваційного компонента навчальної діяльності школярів із різною успішністю.

4. Дайте психологічний коментар педагогічній ситуації: Після перевірки контрольних робіт школярів вчитель сказав: «Яка молодець Маша Іванова, у неї у роботі немає жодної помилки, а ось у Петра Сидорова їх, на жаль, багато». Наскільки дана фраза сприятиме підвищенню успішності учнів?

5. Дайте класифікацію виконавських навчальних дій. Відтворіть алгоритм їхнього становлення як розумових дій.

6. Розкрийте психологічні умови цілеспрямованого формування дій самоконтролю і самооцінки учнів різного віку у навчанні.

7. Дати характеристику динаміки взаємовпливу суб'єкта і об'єкта в навчанні відповідно до особистісно-орієнтованого підходу.

8. Розкрити співвідношення навчання і розвитку. Дати визначення понять «зона актуального розвитку», «зона найближчого розвитку» (за Л.С.Виготським).

9. Визначити і записати особливості ігрової діяльності дітей дошкільного віку і можливості навчання дітей в грі.

10. Охарактеризувати шляхи формування мотивації дошкільника до майбутнього навчання в школі.

11. Дати характеристику позитивної навчальної мотивації.

Дискусія

1. Прокоментуйте висловлювання філософів. Які закономірності педагогічної психології навчання відображені у даних сентенціях? Аргументуйте свою думку.

Корисніше знати декілька мудрих правил, які завжди могли б слугувати тобі, ніж вивчитися багатьом речам, для тебе некорисним.

Сенека Луцій Аней-молодший

Учіння без роздумів марне, але і роздуми без учіння небезпечні.

Конфуцій

Швидке накопичення знань, набутих при занадто малій самотійній участі, не дуже плідне. Ученість також може родити лише листя, не даючи плодів.

Ліхтенберг Георг Крістоф

2. Учителя стверджують: якщо учень не хоче вчитися, то його неможливо навчити. Чи погоджуєтесь ви з цим? Чи буде взагалі відбуватися засвоєння знань у ситуації, коли є навчання, проте немає учіння? Який вихід із даної ситуації ви можете запропонувати?

Тема 4.2 .Психологія виховання

Основні питання

- *Психологічний смисл виховання.*
- *Поняття виховного впливу.*
- *Психологія морального виховання особистості.*
- *Психологічні питання виховання характеру.*
- *Психологія сімейного виховання та правила ефективного сімейного виховання дітей.*

Виховання невіддільне від навчання. У процесі навчання у дитини виховуються визначені риси характеру (працьовитість, наполегливість, відповідальність). У той же час виховання припускає певні знання (природні, морально-етичні, ідейно-політичні й ін.), уміння, навички поведінки відповідно до етичних норм. Дитина навчається, виховуючись, і виховується, навчаючись. Це єдиний процес розвитку, що ускладнюється в кожному віковому періоді.

Психологія виховання вивчає психологічні закономірності формування особистості в умовах цілеспрямованої організації педагогічного процесу.

На відміну від навчання виховання припускає взаємодію не лише вчителя і учня, але й учнів між собою (виховання в колективі). У цьому випадку учень виступає і як об'єкт, і як суб'єкт виховання. Як відомо, особистість являє собою цілісну систему, неповторну єдність різних взаємозалежних якостей. Кожна якість конкретної особистості має свій специфічний зміст у залежності від того, з якими іншими якостями вона пов'язана. Наприклад, доброта, прагнення допомагати іншим людям у сполученні з вимогливістю і принциповістю має позитивне значення. Доброта при відсутності стійких моральних принципів стає злом — призводить до потурання, усепопущення. Тому виховання повинне бути спрямоване на формування особистості у цілому.

У процесі виховання школярів особливо важливо формувати активні, діючі мотиви навчання. Вони можуть бути двох типів: зовнішні,

опосередковані, і внутрішні, безпосередні. При дії зовнішніх мотивів знання й уміння слугують засобом досягнення особистих успіхів, задоволення, бажання піднятися над іншими, уникнути неприємностей. Внутрішні мотиви спонукають до оволодіння знаннями, навичками. У цьому випадку з'являється інтерес до знань, допитливість, прагнення опанувати практичні навички, підвищити культурний рівень. Такі мотиви оптимальні і будуть сприяти ефективності навчання і виховання.

Теорії виховання. Під теоріями виховання маються на увазі концепції, що пояснюють походження, формування і зміну особистості, її поведінку під впливом виховання. Науковою базою для таких теорій виступають психологічна теорія розвитку особистості, соціальна і вікова психологія.

Особлива роль у вихованні особистості належить спілкуванню; тому, знаючи історію розвитку спілкування дитини в ранні роки, ми можемо “побачити” становлення її особистості.

Цілі виховання. Виховання — другий після навчання бік соціалізації дитини, придбання нею життєвого досвіду. На відміну від навчання, центром уваги є становлення пізнавальних процесів людини, її здібностей, знань, умінь і навичок. Виховання націлене на формування людини як особистості, її відносин до світу, суспільства.

Загальними для навчання і виховання є основні механізми придбання людиною соціального досвіду, а специфічними — результати навчання. Стосовно до виховання ними є властивості і якості особистості, форми її соціального поведінки, а стосовно до навчання — знання, уміння і навички.

Виховання починається з визначення цілей. Головна мета виховання — формування і розвиток дитини як особистості, що володіє суспільно-корисними якостями. Цілі виховання не встановлені раз і назавжди і не є постійними в будь-якому суспільстві. Змінюється система суспільного устрою і соціальних відносин — змінюються і цілі виховання. У більш-менш стабільні періоди суспільного розвитку і цілі виховання стають відносно стійкими. Під час значних соціально-економічних перетворень вони стають невизначеними. Але якщо суспільство досягло визначеного рівня цивілізованості і культури, прагне його зберегти і підвищити, то які б радикальні повороти не відбувалися в його історії, воно повинно продовжити те краще, що було в минулому. До неминущих цінностей, що не мають історичних і державних кордонів, відносяться загальнолюдські моральні цінності. Вони в першу чергу і визначають цілі виховання на всіх етапах соціальної історії. Такі цілі пов'язані з поняттями добра і зла, порядності, гуманності і любові до природи. Це ще і духовність, воля, відповідальність особистості за те, що відбувається з нею і навколо її, людяність, безкорисливість, доброта.

Під засобами виховання розуміються шляхи організованого і неорганізованого впливу, за допомогою яких одні люди — вихователі — впливають на інших людей — вихованців з метою виробити в них визначені психологічні якості і форми поведінки. Конкретно під засобами психологічного впливу розуміють дії вихователя, спрямовані на зміну особистості вихованця. До них можна віднести усілякі види навчання, переконання, навіювання, перетворення когнітивної сфери, соціальних установок. Особливе місце серед засобів виховного впливу приділяється комплексним, розрахованим на надання глобального ефекту на особистість.

Родина може виступати в якості як позитивного, так і негативного фактору виховання. Позитивний вплив родини на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім найближчих у родині людей, — матері, батька, бабусі, дідуся, брата, сестри, не поводить з дитиною краще, не любить її так і не піклується стільки про неї. Родина — це той інститут, що забезпечує дитину потрібним мінімумом спілкування. І разом з тим ніякий інший соціальний інститут не може завдати стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити родина.

Через засоби масової інформації також здійснюються дуже широкі і різноманітні виховні впливи, адресовані великій аудиторії користувачів. Перевага даних засобів виховного впливу полягає в тому, що тут як джерело виховних впливів можна використовувати кращих фахівців, кращі зразки і досягнення педагогіки і культури, «тиражуючи» їх у потрібній кількості через відповідні технічні засоби і повторно відтворюючи стільки разів, скільки буде потрібно. Готуючи літературу для дітей, фільми, радіо- і телепередачі, можна заздалегідь ретельно обмірковувати зміст, зважити й оцінити можливий виховний вплив. Відповідними засобами з належним ефектом може скористатися будь-який педагог, незалежно від його індивідуальності, життєвого і професійного досвіду.

Література і мистецтво окремо виступають як джерела морального і естетичного виховання, розрахованого на більш глибоке розуміння життєвих моральних категорій добра і зла і на формування більш глибокого розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві. Вони ж є одним з головних джерел формування загальної культури людини.

Самовиховання - це систематична діяльність людини, спрямована на вироблення чи удосконалювання в себе моральних, фізичних, естетичних, інтелектуальних якостей, звичок поведінки відповідно до соціальних норм.

Процес роботи людини над собою складний і пов'язаний з усім різноманіттям зовнішніх і внутрішніх умов її життя. Самовиховання — це не тільки особиста справа кожного, вона має величезне соціальне значення. Самовиховання-тривалий процес, він невіддільний від провідної діяльності.

Потреба в ньому гостро переживається тільки тоді, коли людина активна у своїй основній діяльності.

Робота над запитаннями і психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте теорії виховання.
2. Поняття про психологію виховання.
3. Рівні виховання.
4. Дайте характеристику чинників ефективності виховної роботи.
5. Охарактеризуйте показники і критерії вихованості особистості.
6. Характеристика психології самовиховання.
7. Характеристика сімейного виховання. Стилi сімейного виховання: авторитарний, демократичний, ліберальний.
8. Закономірності виховного впливу.
9. Виховання як процес формування цілісної особистості (формування смислів, життєвих цілей і ціннісних орієнтацій особистості).
10. Основні фактори та психологічні умови ефективного виховання.
11. Індивідуальний підхід у вихованні.
12. Особливості виховного процесу на різних етапах онтогенезу.
13. Соціальні інститути виховання.
14. Психологічні аспекти самовиховання.
15. Критерії і рівні вихованості особистості.
16. Корекція порушень поведінки дітей.

Практична робота

1. Яку роль у вихованні дитини відіграє спілкування із дорослими? Аргументуйте свою думку.
2. Складіть зведений термінологічний словник до теми.
3. Опрацюйте питання та підготуйте доповідь або реферат за темами (на вибір):
 - Історія психології виховання як розділу педагогічної психології.
 - Вчинок як одиниця моральної поведінки особистості. •
 - Проблеми сім'ї у вихованні дітей.
4. Батьки сваряться: тато кричить на матір, та б'ється в істериці, ображає чоловіка. Дитини це як би не стосується, але насправді вона все бачить і чує, а тільки не все розуміє.
До яких результатів виховання можуть призвести постійні сімейні сварки? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Проаналізуйте тему «Обдарованість та проблеми виховання обдарованих дітей».

6. У чому полягає взаємозв'язок між правовим вихованням і формуванням дисциплінованості особистості? Складіть програму виховання дисциплінованості дитини в сім'ї.
7. Складіть правила трудового виховання дитини молодшого шкільного віку в сім'ї.
8. Запропонуйте теми бесід з трудового виховання в початковій школі.
9. Обґрунтуйте на конкретних прикладах взаємообумовленість різних методів виховання.
10. Складіть таблицю, зафіксувавши суть та характерні особливості основних груп методів виховання.

Дискусія

1. Чому у навчанні педагоги досягають більших успіхів, ніж у вихованні школярів?

2. Прокоментуйте висловлювання. Про які закономірності виховання йдеться у висловлюваннях філософів?

Виховати людину інтелектуальною не виховавши її морально, - значить виростити загрозу для суспільства.

Рузвельт Теодор

Батьки, схвалюючи примхи дітей і балуючи їх, коли вони маленькі, псують в них природні задатки, а потім дивуються, що вода, джерело якої вони самі отруїли, має гіркий смак.

Локк Джон

Я засуджую будь-яке насилля при вихованні юної душі, яку ростять у повазі до честі і свободи. У жорсткості і примусовості є децю рабське, я вважаю, що те, чого неможна зробити за допомогою розуму, обачливості і уміння, ніяк не можна досягти силою.

Монтень Мішель де

Таємниця успішного виховання знаходиться у шанобливому ставленні до учня.

У.Емерсон

Тема 4.3. Психологія педагогічної діяльності

Основні питання

- Психологічний аналіз професійної компетентності педагога.
- Специфіка й структура педагогічної діяльності.
- Психологічний аналіз педагогічного спілкування.
- Особистість педагога як предмет психологічного дослідження.
- Психологічна служба в системі освіти.

Педагогічна діяльність та психологія вчителя є важливим предметом вивчення педагогічної психології, оскільки саме через цю діяльність ми можемо вплинути не просто на розвиток окремої дитини, а й на майбутнє взагалі. Можна характеризувати педагогічну діяльність як діяльність дорослих членів суспільства, професійною метою яких є виховання підростаючого покоління.

Педагогічна діяльність учителя – це виховний та навчальний вплив на учня, спрямований на його особистісний, інтелектуальний та діяльнісний розвиток, що є основою його саморозвитку та самовдосконалення. Структура педагогічної діяльності, як і інших видів діяльності, характеризується цілями, мотивацією, предметом, засобами, способами, продуктом та результатом.

Продуктом педагогічної діяльності виступає індивідуальний досвід, що формується в учня. До цього досвіду входять морально-етичні, емоційні, аксіологічні, предметні та оцінні складові. Продукт педагогічної діяльності вчителя, таким чином, знаходиться поза суб'єктом діяльності. Він перебуває в учнях і перевіряється та оцінюється за критеріями оцінювання виконання навчально-контрольних дій на контрольних роботах, екзаменах, заліках тощо.

Результатом педагогічної діяльності вчителя стає розвиток учня, формування його як особистості та суб'єкта діяльності. Засобами педагогічної діяльності є наукові знання, їх носії (тексти посібників, підручників) та допоміжні засоби (технічні, графічні т. ін.). Передача соціального досвіду в педагогічній діяльності здійснюється за допомогою таких способів, як пояснення, ілюстрація, практика, тренінги, сумісна діяльність.

Педагогічній діяльності притаманна тенденція до інтегративності: кожна подія шкільного життя є результатом впливу багатьох систем і чинників. Приймаючи будь-яке педагогічне рішення, вчитель має інтегрально оцінювати стан учня як результат взаємодії життєво важливих і значущих для нього систем (сімейні стосунки, вплив неформальних груп поза школою, його місце у шкільному і класному колективах).

Основними етапами педагогічної діяльності є:

- постановка мети і попереднє планування дій (операцій). Мета (уявлення про кінцевий результат) має бути посильною, адекватною умовам та соціальним завданням. Рівень та ефективність її реалізації залежать від професіоналізму вчителя;

- визначення змісту і послідовності дій. Саме план дій є основою активності вчителя, рівень якої повинен відповідати складності і характеру дій. Важливим є добір, формулювання завдань і вправ, впорядкування фактів;

- реалізація конкретизованого плану на уроці, виховній годині, позакласному заході;

- підсумовування результатів педагогічної діяльності. Воно полягає у реалізації плану уроку, виховної години, визначенні рівня навченості, вихованості, розвитку школярів тощо.

Функції педагогічної діяльності.

1. Цілепокладальні функції
2. Організаційно-структурні функції:

Одним із важливих компонентів педагогічної діяльності є її **мотивація**. Традиційно розрізняють зовнішні і внутрішні мотиви діяльності.

Головним критерієм педагогічної мотивації є репрезентування у ній інтересів учнів, тому адекватні мотиви діяльності вчителя завжди спрямовані на учня. Змістом їх може бути задоволення основних потреб учнів; створення для них умов безпеки, захищеності, відсутності страху у складному шкільному житті; сприйняття кожного учня на особистісному рівні, позитивне ставлення до нього; повага до його думок, позиції, цінностей; надання змоги учневі побачити життєву перспективу, зміцнити віру у власні можливості, захоплення його ентузіазмом, сподіванням на краще майбутнє, позитивні зміни у житті.

Робота над запитаннями та психологічними завданнями

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть та особливості педагогічної діяльності.
2. В чому полягає специфіка педагогічної діяльності?
3. Які позитивні і негативні сторони діяльності педагога в сучасних соціальних умовах Ви можете назвати?
4. Яка мета педагогічної діяльності?
5. Що становить зміст педагогічної діяльності?
6. Які Ви знаєте види педагогічної діяльності?
7. Назвіть основні функції педагогічної діяльності.
8. Розкрийте структуру педагогічної діяльності
9. Розкрийте особливості праці вчителя і сучасні вимоги до нього?
10. Розкрийте зміст поняття «педагогічна культура вчителя».
11. У чому полягає соціально-економічна роль праці вчителя в сучасних умовах?
12. Чим практична готовність вчителя відрізняється від теоретичної?
13. Розмістіть етапи професійного становлення у логічній послідовності:
а) етап вибору професії (дослідження); б) етап професійного спаду; в) етап збереження досягнутого; г) етап росту; д) етап зміцнення кар'єри.
14. У чому має проявлятися тактовність педагога?

15. Визначальною ознакою педагогічної майстерності є: а) досвід; б) освіта; в) досконале володіння педагогічною діяльністю; г) хороше ставлення до колег.
16. Які показники засвідчують творчий підхід учителя до професійної діяльності?
17. Які уміння педагога включає педагогічна техніка?
18. Загальна характеристика особистості вчителя.
19. Властивості особистості педагога.
20. Педагогічна спрямованість особистості вчителя.
21. Педагогічні здібності, їх структура і місце у педагогічній діяльності.
22. Педагогічні уміння у діяльності вчителя.
23. Професійна компетентність вчителя.
24. Професійний стрес у діяльності вчителя.
25. У чому полягає соціально-економічна роль праці вчителя в сучасних умовах?

Практична робота

1. Чи є різниця між стилем діяльності і стилем поведінки? Аргументуйте свою думку.

2. У чому психологічна причина переваги спільної діяльності порівняно із індивідуальною? Чи завжди вона спостерігається?

3. Визначте характер педагогічних впливів: у наступних ситуаціях виберіть найбільш прийнятне для вас рішення. Оцініть, якій групі впливів ви надаєте перевагу: репресивним, пасивним чи конструктивним.

Аргументуйте свою відповідь.

Ситуація 1. Учень успішно відповів біля дошки, отримав найвищу оцінку, проте потім учитель помітив у нього шпаргалку. Як вчинити учителю?

Варіанти рішень:

1. Забрати шпаргалку і виправити оцінку.
2. Зробити вигляд, що не помітив шпаргалку.
3. Насварити, проте оцінку не змінювати.
4. Похвалити за добре підготовлену шпаргалку.
5. Сказати, що ця оцінка не буде враховуватися при підведенні підсумків чверті (півріччя, року), що її потрібно підтвердити.
6. Пожалкувати про те, що не помітили шпаргалки, проте оцінку не змінювати.
7. Висловити жаль щодо того, що учень не зміг самостійно, без допомоги шпаргалки так же добре відповісти.

Ситуація 2. Н замучив учителя питаннями. Він ставить каверзні запитання, намагаючись підловити учителя на невмінні відповісти на

них, на недостатності знань, ерудиції. На чергове питання учитель не може відразу відповісти. Як вчинити учителю?

Варіанти рішень:

1. Не відповідати на питання N.
2. Запропонувати відповісти на питання наступного заняття.
3. Визнати відсутність миттєвої відповіді на питання, пообіцяти подумати над запитанням.
4. Запропонувати всьому класу відповісти на дане запитання і пообіцяти спитати про рішення проблеми наступного разу.
5. Відчитати N за питання не за темою, не за змістом і не відповідати на нього.
6. Жартома уникнути відповіді, по можливості наступного разу до нього повернутися.
7. Похвалити N за хороше питання і пообіцяти обговорити його за наявності вільного часу.

Ситуація 3. Учитель опитує учнів за пройденим матеріалом у 7-му класі. Коли він звертається із запитанням до однієї із учениць, то у відповідь отримує відмову у досить різкій формі: «Що ви від мене хочете?! Я не буду відповідати!». Поведінка для даної учениці не властива. Якою має бути реакція вчителя?

Варіанти рішень:

1. З'ясувати причину такої поведінки учениці.
2. Зазначити некоректність ставлення учениці до вчителя, попросити підійти після уроку для пояснення.
3. Пройгнорувати слова учениці і звернутися із тим же питанням до іншого.
4. Поставити незадовільно.
5. Не акцентувати увагу класу на даній ситуації, після уроку спробувати з'ясувати у учениці, що завадило їй відповісти на запитання.
6. Спокійно пожартувати: «Оленька! До чого тут емоції? Я не очікував (вала), що моє невинне запитання тебе особисто зачепить».
7. Запропонувати письмово відповісти на дане питання.

Ситуація 4. Учитель оголошує тему уроку у 10-му класі і збирається зафіксувати її на дошці, проте, виявляється, що крейда не пише. При більш уважному розгляді виявляється, що замість крейди у нього у руках пофарбований дерев'яний брусок. Як вчинити учителю?

Варіанти рішень:

1. Обуритися і відмовитися записувати на дошці тему уроку, необхідні пояснення диктувати усно.
2. Почати з'ясовувати, хто це зробив, щоб покарати винного.

3. Посміятися дотепному жарту і запропонувати кому-небудь принести нормальну крейду.
4. Змінити передбачену попередню форму проведення уроку, виключивши пояснення на дошці, і запропонувати через деякий час комусь із учнів відповісти письмово на дошці.
5. Дати перевірочну контрольну роботу.
6. Не акцентувати увагу на ситуації і запропонувати принести інший шматок крейди.

4. Які вимоги висуваються до особистості вчителя?
5. Від чого залежить різна оцінка особистості вчителя різними учнями?
6. Скласти термінологічний словник до теми.
7. Описати «хорошого вчителя» і «поганого вчителя»: складіть перелік якостей, які, на вашу думку, визначають ефективність та неефективність педагогічної діяльності.

Проаналізуйте, на що ви орієнтувалися, складаючи перелік:

- переважно на сферу навчання, викладання предмету;
- переважно на сферу виховання, спілкування вчителя з учнями;
- на ці та інші сфери.

Поясніть свої аргументи щодо вибору значущих характеристик педагога

9. Визначте власні стратегії подолання стресових ситуацій. Як це виявляється у поведінці?
10. Ознайомтеся з функціями, які виконує вчитель сучасної школи. Спробуйте розробити для кожної функції сукупність психологічних якостей, що забезпечують її реалізацію.

Дискусія

1. Вплив стилю педагогічного спілкування на ефективність учбової діяльності школярів.
2. Вплив стилю педагогічного спілкування на ефективність міжособистісних стосунків школярів.
3. Розвиток професійних стереотипів у педагогічній діяльності.
4. Стресогенні фактори педагогічної професії.
5. Феномен емоційного вигоряння у педагогічній діяльності та можливості його профілактики.
6. Соціально – економічна роль праці вчителя в сучасних вимогах.
7. Роль самовиховання у підготовці майбутнього педагога.

VII. КРИТЕРІЙ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

Реалізація основних завдань контролю знань здобувачів вищої освіти ВНЗ Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди досягається системними підходами до оцінювання та комплексністю застосування різних видів контролю. Згідно з діючою в університеті системою комплексної діагностики знань здобувачів вищої освіти, з метою стимулювання планомірної та систематичної навчальної роботи, оцінка знань здобувачів здійснюється за 100-бальною системою.

Форми контролю знань здобувачів вищої освіти:

- поточний;
- семестровий підсумковий;
- іспит.

Оцінювання знань здобувачів вищої освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди здійснюється за 100-бальною шкалою, яка переводиться відповідно у національну шкалу ("відмінно", "добре", "задовільно", "незадовільно").

Поточний контроль проводиться на семінарських / практичних заняттях та за результатами виконання завдань самостійної роботи. Він передбачає оцінювання теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти із зазначеної теми (у тому числі, самостійно опрацьованого матеріалу) під час роботи на семінарських заняттях та набутих практичних навичок під час виконання завдань практичних робіт.

Шкала оцінювання здобувачів за системою ECTS

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	74-81	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-73	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або

		професійної діяльності
E	60-68	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень балів знань (умінь)
FX	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

VIII. ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дитяча психологія

1. Основні фактори розвитку особистості.
2. Загальні тенденції розвитку дитячої психології у другій половині ХХ– на початку ХХІ ст..
3. Виникнення та розвиток дитячої психології в Україні.
4. Взаємозв’язок процесів навчання, виховання і розвитку.
5. Проблема періодизації розвитку дитини.
6. Діагностика розумового розвитку дитини «періоду немовляти».
7. Розвиток особистості на етапі раннього дитинства.
8. Роль матері у психічному розвитку дитини першого року життя.
9. Зміни у мотивації дитини раннього віку.
10. Вплив умов життя і виховання на формування уваги дитини.
11. Образотворча діяльність дитини як форма засвоєння соціального досвіду.
12. Вплив трудової діяльності на психічний розвиток дошкільника.
13. Гра – провідна діяльність дошкільників.
14. Розвиток самостійності та активності мислення на заняттях.
15. Шляхи формування прийомів логічного запам’ятовування.
16. Уява і особистість дитини.
17. Роль художньої літератури в моральному розвитку.
18. Психологічний комфорт як передумова морального становлення особистості.
19. Особливості спілкування дошкільників з ровесниками.

20. Особливості самооцінки дітей старшого дошкільного віку.
21. Вплив дитячого оточення на розвиток особистості дошкільника.
22. Мотиви дитячої поведінки і волі.
23. Страх, їх причини та шляхи подолання.
24. Особливості темпераменту в дошкільному віці.
28. Умови розвитку здібностей у дошкільному віці.
25. Обдаровані діти.
26. Психологічна готовність дитини до систематичного навчання у школі.

Педагогічна психологія

1. Основні проблеми педагогічної психології як науки.
2. Принципи побудови досліджень у педагогічній психології.
3. Ігрові методи навчання та їх психологічні засади.
4. Психологічні основи комп'ютеризації навчання.
5. Взаємозв'язок педагогічної оцінки з самооцінкою дошкільника.
6. Моделі педагогічного спілкування.
7. Комунікативні навички та бар'єри спілкування.
8. Заохочення і покарання як методи стимулювання і корекції поведінки.
9. Причини та попередження неуспішності.
10. Прийоми вивчення і умови формування позитивної шкільної мотивації.
11. Конфліктні педагогічні ситуації та стратегії поведінки в конфлікті.
12. Особливості взаємин у групі дітей дошкільного віку.
13. Проблема збереження психологічного та фізичного здоров'я вихователя.
14. Психолого-педагогічний експеримент.
15. Причини порушень дисципліни у групі дітей і умови їх попередження.
16. Увага дошкільників та прийоми її підтримки під час занять.
17. Теорії виховання.
18. Динаміка мотивів при засвоєнні моральних норм.
19. Формування внутрішньої відповідальності дитини.
20. Проблеми виховання дітей у сучасних сім'ях.

ІХ. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмет і задачі дитячої психології на сучасному етапі розвитку суспільства.

2. Стислий історичний нарис розвитку дитячої психології.
3. Теоретичне та практичне значення сучасної дитячої психології.
4. Методи дитячої психології.
5. Проблема розвитку психіки в онтогенезі.
6. Провідна роль навчання та виховання у психічному розвитку дитини та формування його особистості.
7. Діалектика взаємозв'язку навчання та розвитку.
8. Рушійні сили психічного розвитку дитини.
9. Роль біологічного та соціального фактору у психічному розвитку дитини та формування її особистості.
10. Поняття "зона найближчого розвитку".
11. Роль діяльності у психічному розвитку дитини. Провідна діяльність.
12. Періодизація психічного розвитку людини.
13. Особливості поведінки дитини в період новонародженості. Криза новонародженості.
14. "Комплекс пожвавлення", умови його виникнення та вплив на подальший психічний розвиток дитини.
15. Розвиток сенсорних процесів у дитинстві.
16. Розвиток рухової сфери у дитинстві.
17. Підготовчий період в розвитку мовлення у немовлят.
18. Роль іграшки в розвитку дитини.
19. Провідна діяльність у дитинстві.
20. Основні досягнення дитини у розвитку до року життя.
21. Провідна діяльність у ранньому віці.
22. Зародження нових видів діяльності у ранньому віці.
23. Мовний розвиток у ранньому віці.
24. Роль спілкування з дорослими у мовному розвитку дитини.
25. Особливості розвитку предметних дій у ранньому віці.
26. Розвиток пізнавальної сфери у ранньому віці.
27. Емоційно-вольова сфера дитини раннього віку. Її розвиток.
28. Криза 3-х років. Виникнення прагнення до самостійності.
29. Передумови формування особистості у ранньому віці.
30. Основи досягнення раннього віку.
31. Провідна роль гри у психічному розвитку дошкільника.
32. Психологічна характеристика продуктивних видів діяльності у дошкільному віці.
33. Розвиток елементів навчальної та трудової діяльності у дошкільному віці.
34. Вплив дорослого на розвиток особистості дошкільника.
35. Мотиви поведінки дошкільників. Формування системи мотивів.
36. Особливості розвитку самосвідомості та самооцінки у дошкільному віці.
37. Негативні утворення у розвитку особистості дошкільника.
38. Роль відношень з однолітками для розвитку дошкільника.
39. Емоційно-вольова сфера дошкільників. Її розвиток.
40. Розвиток мовлення у дошкільному віці.

41. Сенсорний розвиток дошкільників. Задачі сенсорного виховання.
42. Розвиток мислення у дошкільників.
43. Розвиток уваги, пам'яті та уяви у дошкільному віці.
44. Психологічна готовність старших дошкільників до навчання у школі.
45. Навчальна діяльність як провідний вид діяльності, визначаючий психічний розвиток молодших школярів.
46. Розвиток пізнавальної сфери у молодшому шкільному віці.
47. Розвиток емоційно-вольової сфери молодшого школяра.
48. Формування особистості молодшого школяра.
49. Особливості розвитку самосвідомості та самооцінки у молодшому шкільному віці.
50. Провідні фактори формування особистості у процесі виховання.
51. Вікові аспекти виховання.
52. Психологія індивідуального підходу до дитини у процесі виховання.
53. Виховання і самовиховання як дві сторони єдиного процесу.
54. Загальна характеристика процесів учіння та навчання.
55. Структура учбової діяльності.
56. Мотиви навчання, їх характеристика.
57. Психологічні фактори успішності учня.
58. Психологічні причини неуспішності учнів у навчанні та шляхи її подолання.
59. Психологічна характеристика діяльності та особистості педагога-вихователя.

Х.ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Дуткевич, Т. В. Дитяча психологія : навч. посібник для студ. ВНЗ. Реком. МОНУ / Т. В. Дуткевич. – К. : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
2. Павелків, Р. В. Дитяча психологія : навч. посібник для студ. ВНЗ. Реком. МОНУ для студ. ВНЗ / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К : Академвидав, 2008, 2010. – 432 с. – (Альма-матер).
3. Павелків, Р. В. Дитяча психологія : навч. посібник для самостійної роботи студента / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2011. – 376 с.
4. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
5. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2011. 382 с.
6. Вікова психологія / Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
7. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). Київ : Ваклер, 2000. 320 с.

8. Карпенко Є.В. Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених. Дрогобич: Посвіт, 2014. 152 с.
9. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
10. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 112 с.
11. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
12. Павелків Р.В. Вікова психологія. Київ: Кондор 2015. 469 с.
13. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія. Суми: Університетська книга, 2010. 330 с.
14. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

Допоміжна

1. Бех І. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості // Дошкільне виховання. – 2005. - №2. – С.3-4; №4. – С. 3-5.
2. Веленко, А. Як зрозуміти дитину: Нотатки психолога / А. Веленко. – К. : Шкільний світ, 2011. – 104 с. – (Серія "Психологічна скарбничка").
3. Грушко Л. Плекаймо критичність мислення /О.Грушко // Дошкільне виховання. – 2008. - №11. – С.4-6.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: Навч. посібник. Реком. МОНмолодьспорт України для студ. ВНЗ / Т.В. Дуткевич. – К.: ЦУЛ, 2012. – 424с.
5. Іванова В.В. Комплекс діагностичних методик психічного розвитку дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації. – Мукачево: МДУ, 2011. – 128с.
6. Карабаяєва І.І. Уява народжується в грі / І.Карабаяєва, С.Ладивір // Дошкільне виховання. – 2007. - №10. – С.4-7.
7. Кононко О. Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у світі» /О.Кононко // Дошкільне виховання. – 2008. - № 7. – С.3-7.
8. Кононко О. Орієнтир сьогодення / О.Кононко // Дошкільне виховання. №7. – 2005. – С.7 – 10.
9. Кузьменко В. Індивідуальний підхід: десять кроків / В.Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2006. - № 7. – С.10-12. 17. Кузьменко В. Гра / В.Кузьменко // Дошкільне виховання. – 1996. - №1. – С.24-26.
10. Кутішенко В.П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Реком.МОНУ як навч. посібник для студ. ВНЗ /В.П. Кутішенко, С.О. Ставицька. – К: Каравела, 2009. – 448с
11. Ладивір С. Педагогічний процес потребує радикальних змін // Дошкільне виховання. – 2006. - №1. – С.7-9

12. Машовець М. Даруємо радість праці //Дошкільне виховання. – 2006. - №5. –С.8-9; №6. – С.10-11.
- 13.Нурєєва О.С. Невгамовні чомучки. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. 4-5 роки життя /О.С. Нурєєва, З.І. Шейнфельд. – Харків: Основа, 2008. – 253с. – (Дошкільний навчальний заклад. Психологія виховання).
14. Павелків Р.В. Дитяча психологія: Навчальний посібник для самостійної роботи студента / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2011. – 376.
- 15.Психологічне здоров'я дошкільників / Укл.Прищепа Т.І. – Харків: Основа, 2010. – 239 с.
16. Павелків, Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посібник для студ. ВНЗ. Реком. МОНУ / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : ЦУЛ, 2013. – 296 с..
- 17.Піроженко Т.О. Сучасні підходи до мовленнєвого розвитку дітей /Т.Піроженко // Дошкільне виховання. – 2001. - №7. – С.10-11.
- 18.Пов'якель Н. Психологія дитячих страхів / Н. Пов'якель, О. Скляренко. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с. – (Психолог. Бібліотека (Бібліотека «Шкільного світу»))
- 19.Рашковська, І. Самооцінка та ідеальне "Я" підлітка. Теорія і практика / І. Рашковська. – вид. 2-ге, повторне. – К. : Шкільний світ, 2018. – 120 с
- 20.Чистякова М.И. Психогимнастика. – 2-е изд. /под ред. М.И. Буянова. – М., 1995. – 128с.
- 21.Шаграева О. А. Детская психология. Теоретический и практический курс. - М.: Владос, 2001. - 368 с. Л

Рекомендована література до курсу «Педагогічна психологія»

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади //К.: Либідь. – 2003. –280 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб //К.: Академвидав. – 2009. – Т. 248.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
4. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / За ред. Г.О. Балла, В.О. Киричука. – К., 1997.
5. Дусавицький А. К. Розвивальне навчання: теорія і практика. До 35-річчя початку експериментальних досліджень./Вісник ХНУ № 517., Серія Психологія, 2001 г. с. 50-55.
6. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000.– 100 с.

7. Заброцький М.М., Шапошникова Ю.Г. Лекції з педагогічної психології: навч. посіб. / М.М. Заброцький, Ю.Г. Шапошникова – Херсон: Грінь Д.С., 2014. – 144 с.
8. Каспрік Н.М. Соціально-психологічний клімат колективу як важливий чинник діяльності ПТНЗ // Режим доступу: profosvitakm.at.ua/Psisholog/metod/soc-psikhol.klimat.doc
9. Котловий С.А. Діяльність соціального педагога з медіаторами як посередниками у розв'язанні конфліктів. // Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/23933/1/Mir_2015_1_19.pdf.
10. Котловий С.А. Формування соціального досвіду безконфліктної поведінки в учнів професійного ліцею: монографія / С.А. Котловий, Л.О. Котлова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2018. – 260 с.
11. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.
12. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. — К.: А.С.К., 2004. – 256 с. – Бібліогр. в кінці розд.
13. Освітні технології: Навч.-метод. посіб./ О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. — К.: А.С.К., 2004. – 256 с. – Бібліогр. в кінці розд.
14. Педагогічна майстерність. Підручник / За ред. І.Я. Зазюна. – К.: Вища школа, 1997. – 397 с.
15. Потапова Н.І. Форми навчальної діяльності учнів (історикопедагогічний контекст) // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1-2 (34-35).– С. 223-231.
16. Савчин М.В. Педагогічна психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 422 с.
17. Савчин М.В. Соціальна педагогічна психологія: Навчальний посібник для студентів вузів. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 298 с.
18. Семенець С. П. Система розвивального навчання: ретроспективний аналіз //ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – №. 24. – С. 121-124.
19. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 168 с.
20. Скрипченко О.В. Вікова і педагогічна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К., 2001. – 415 с.
21. Степанов О.М. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с.

22. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб./ О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – С. 318 – 347.
23. Педагогічна психологія: навч. посіб. / укладачі: Н. Г. Матейчук, О. П. Степаненко. – Чернівці, 2014.– 240 с.
24. Психологія особистості: Словник-довідник /За редакцією П.П.Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
25. Хупавцева Н.О. Психолого-педагогічні принципи проведення евристичної бесіди на уроках в сучасній школі // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / за ред..С.Д.Максименка. Т. IX, част.1. – К., 2007. – 468 с.

Інформаційні ресурси:

1. Наукова бібліотека ЗНУ каталог : веб-сайт URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/ufd/index.php>
2. Наукова бібліотека ЗНУ Електронні книги / Тематичний каталог Дитяча психологія : веб-сайт URL: [http://ebooks.znu.edu.ua/index.php?&category\[\]=3790](http://ebooks.znu.edu.ua/index.php?&category[]=3790)
3. Бібліотека українських підручників : веб-сайт URL: <https://pidruchniki.com/psihologiya/>
4. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського : веб-сайт URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/>
5. Електронна бібліотека НАПН України : веб-сайт URL: <http://lib.iitta.gov.ua/>
6. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Актуальні проблеми психології» : веб-сайт URL: <http://www.apppsychology.org.ua/index.php/ua/>
7. Науковий журнал «Психологічний часопис» Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України : веб-сайт URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/about>
8. Наукові видання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України : веб-сайт URL: <http://inpsy.naps.gov.ua/info/273/>
9. Наукометричні фахові видання з психології : веб-сайт URL: <http://inpsy.naps.gov.ua/info/272/>
10. Національна бібліотека України. імені В. І. Вернадського : веб-сайт URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
11. Сайт журналу «Социальная психология и общество» : веб-сайт URL: http://psyjournals.ru/social_psy/
12. Сайт Інституту соціальної та політичної психології НАПН України : веб-сайт URL: <http://ispp.org.ua>

Навчальне видання

Укладач:
Довженко Ольга Олегівна

Методичні рекомендації до семінарських занять та завдання для самостійної роботи з дисципліни «Дитяча та педагогічна психологія» [Електронне видання] : для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищ. освіти денної та заочної форм навчання / [уклад. : Довженко О.О.] Харків. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Харків : [б. в.], 2024. – 82 с.

Відповідальний за випуск: Дорожко І.І.
Комп'ютерна верстка: Довженко О.О.
Коректор: Довженко О.О.

Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності
несе автор